

Grundtvigs skovoplevelse i 1811

og prædikenerne over Peters fiskedræt i tiden, der fulgte

af *Christian Thodberg*

1811

Efter det kristelige gennembrud i december 1810 blev Grundtvig efter en del vanskeligheder personel kapellan hos sin far og ordineret i Trinitatis Kirke i København onsdag den 29. maj 1811. Dagen efter indførte han sit vita i biskoppens protokol (FLN, s. 469), og formentlig dagen efter, fredag den 31. maj, rejste han til Udby med dagvognen, men måtte gå det sidste stykke vej til fods.

I digtet »Farvel til Sibbern (Juni 1811)« skildrer han en oplevelse, han havde på denne vandring (trykt i *Sandsigeren* 28. august 1811 (s. 463-72) og i revideret form i *Saga, Nyaarsgave for 1812* (s. 99-108) jf. PS I, s. 322-335; den første form (s. 322-29) er her lagt til grund jf. FLN, s. 469ff).

I digtet skildrer han sin glæde over at have forladt det kvalme København til fordel for naturen i al dens forårspragt i Udby, og det bliver samtidig et billede på forskellen mellem Sibbern og ham selv, mellem tænkning og tro. Først og fremmest takker han dog Sibbern for venskab og samarbejde, for indirekte har Sibbern hjulpet ham. Han mindes, at Sibbern ledsagede ham til Udby i december 1810, da Grundtvig oplevede sit bekendte sammenbrud. Dengang var det vinter, men nu bliver foråret og pinsen tilsammen et billede på Grundtvigs endeligt opnåede ro og overbevisning i den kristne tro, og pinsedagens under i Jerusalem kædes sammen med Grundtvigs ordination:

Du véd det, Ven! min syge, matte Aand
 Sig krympet har i kolde Vinterbaand;
 Du véd, at der med Vaarens lune Vinde
 Blev lunere og lysere der inde;
 Men at dog hid og did de Skyer droge

Og Solens varme Straaler tit forjog.

Apostlene paa hellig Pinsefest
 Iførte blev med Kraften fra det høje;
 I Pinseugen det sig maatte føje,
 At jeg indviedes til Herrens Præst.
 Adskillige de Naadegaver ere,
 Men skjænkes alle af den samme Aand:
 Der Brødrene udrakte højre Haand,
 For det med Suk af Herren at begjære,
 At Kærligheds og Krafts og Sandheds Aand
 Miskundelig paa mig neddale vilde,
 Da aabnede sig Hjærtets Taarekilde,
 Da sprængte Sjælen sine Fængselsbaand;
 Og der jeg hørte Brødrene tilsammen
 I Jesu Kristi Navn at sige Amen,
 Da blev det samme i mit Bryst udtonet,
 Og jeg mig følte med min Gud forsonet.

(PS I, s. 326). Når Grundtvig her siger, at han blev ordineret i pinseugen, er det i bedste fald upræcist; ordinationen fandt som nævnt sted onsdag før pinsedag. Hvad ordinationen angår, beskrives den del af handlingen, hvor biskop og præster under håndspålggelse nedbeder velsignelsen over ordinanden; det er ordinationens kerne.

Derefter skildrer Grundtvig i digtet, hvordan han i et anfald af mismod i skoven knæler ned og læser 1. Kor. 15, 55-58:

I Skovens Udgang paa en gammel Sten
 Jeg satte mig, optog af lidet Gjemme
 Det *Testament*, hvor i jeg læste hjemme,
 Da jeg som Barn fra dunkle Dagligstue
 Oplærtes til mod Himlene at skue.
 Den gamle Bog mig trolig havde fulgt
 Paa Jyllands Heder, Lavinds Blomsterenge,
 Men dog, des værre, én Gang alt for længe,
 Dens blanke Lys var for mit Øje dulgt.
 Jeg den oplod, og hvor mit Øje faldt,
 Der fandt det også uden Leden alt:
 »Du Død! hvor er din Brod?
 Hvor, Helvede! Din Sejer?
 Vor Synd er Dødens Brod,
 Og Loven Broddens Styrke;
 Men takket være Gud,
 Som os ved Jesum, Herren,
 Har Sejer givet nu!

Og derfor, Brødre! staar som Klippeblokke!
 Ej lader eder ryste, ja ej rokke!
 Udretter flittelig det Herrens Værk!
 Vel vidende, at ej forfængelig
 Den Gjerning er, som Herren valgte sig«

(PS I, s. 327). Derefter – hedder det i digtet – rejser Grundtvig sig frimodigt og ser med fortrøstning både Udby Kirke og præstegerningen i møde. Vendingen, som den skildres i digtet, er ejendommelig pludselig; den kan minde om de gammeltestamentlige klagesalmer, hvor klagen midt i psalmen viger for jubel og tak, et brud, som visse forskere forklarer derved, at et ikke omtalt offer er faldet heldigt ud.

Flemming Lundgreen-Nielsen ytrer tvivl om dateringen af digtet til »Juni 1811« (FLN, s. 899f (note 11)) og spørger, om dateringen er en fiktion til glæde for *Sandsigerens* læsere. Til gunst for den oprindelige datering taler brevet af 29. juni 1811 til W. Østrup (*Breve fra og til N. F. S. Grundtvig I*, s. 38ff), der kan opfattes som en sammenfatning i prosa af digtets indhold; om hjemkomsten skriver Grundtvig: »Fra den Tid af har jeg især fornummet Guds synderlige Størkelse ...« (s. 40).

Men det spørgsmål melder sig igen: hvad oplevede Grundtvig i skoven, og hvad forårsagede den store forandring i hans sindstemning? Her bliver vi nødt til at gøre et spring i tiden frem til 5. søndag efter trinitatis 1833 (7. juli), hvor evangeliet om Peters fiskedræt (Lukas 5,1-11) og Peters kaldelse til »embedsgerningen« får Grundtvig til i et opstemt afsnit at mindes, hvad der skete 31. maj 1811; han taler udtrykkeligt om, hvad der skete i hans første præsteår:

Saaledes, Venner!
 føler jeg mig da ogsaa i Dag
 sat tilbage i mit første Præste-Aar,
 da en deilig Sommer, som den nærværende,
 ikke gik mig forbi i den kvalmende Stad,
 lænket til Bøgerne,
 men smilede, duftede og sang
 omkring mig under Guds aabne Himmel,
 i det deilige Land,
 Han gav vore Fædre,
 og hvor han længe
 i flere Ledd end vi kan tælle

lod Børnene leve
 og lod det gaae dem vel,
 fordi de dog i Almindelighed
 ærede Fader og Moder,
 elskede Fædreneland og Modersmaal.
 I den sættes jeg tilbage,
 thi da jeg i den første Gang
 skulde tale til Menigheden
 om Dagens Evangelium,
 da mødte Herren mig i Skoven,
 som jeg derfor siden elsker dobbelt,
 mødte mig ikke i Drømme,
 men lysvaagen med sit Ord,
 og lagde det i min Mund i mit Hjerte,
 det Troens Ord, jeg skulde prædike,
 mødte mig naturligvis,
 som han vandrede herveden,
 usynlig, men virkelig i Aanden
 og sagde til mig:
 hvad spørger du om
 og hvad leder du efter,
 og hvi seer du saa betænkelig ud,
 fordi du Overmorgen
 skal tale om min Prædiken og Peders Kald,
 tør du da virkelig ikke
 paa mit Ord udkaste Garnet,
 kan du ikke troe,
 der fanges Sjæle,
 vindes Mennesker ved høilys Dag,
 fordi det glippede om Natten,
 eller veed du ikke,
 Man skal arbeide
 medens det er Dag,
 om Natten maa Man sove!

(GP 6, s. 31-32). At der er tale om den samme oplevelse som i digtet til Sibbern, fremgår af den forskel, der markeres mellem den kvalmende stad og den landlige sommer, men i modsætning til 1811-digtet skildres i prosadigtet fra 1833, hvordan Herren talte til Grundtvig og udsendte ham som fordum Peter til at udkaste garnet. 1. Kor. 15,55-58 nævnes slet ikke.

Naturligvis rummer det en vanskelighed, at Herren siger til Grundtvig:

og hvi seer du saa betænkelig ud,
fordi du Overmorgen
skal tale om min Prædiken og Peders Kald,

hvorved man kan gå hen og tro, at »Overmorgen« skal henvise til fredag før 5. søndag efter trinitatis 1811, den søndag, hvor Peters fiskedræt hører hjemme, men alene den omstændighed, at det er en fredag, det drejer sig om, sammen med ligheden iøvrigt mellem prosadigtet i 1833 og digtet til Sibbern i 1811 bringer fredag 31. maj 1811 i erindring. Grundtvig skulle ikke prædike den følgende søndag, pinsedag (2. juni), men prædikede første gang 1. søndag efter trinitatis (16. juni), se nedenfor. Snarere udlægges Jesu ord til Peter som et programmatisk udsagn om præstegerningen; det drejer sig i almindelighed »om min Prædiken og Peders Kald«. På den anden side sker der en ejendommelig forskydning i Grundtvigs hukommelse, når han i 1833 og – som det skal vise sig – i den følgende tid iøvrigt knytter skovoplevelsen sammen med beretningen om Peters fiskedræt og 5. søndag efter trinitatis, denne afhandlings hovedpunkt.

Det nye i 1833 er således, at Grundtvig mindes en oplevelse, hvor Herren selv talte til ham. Det nævner han ikke i 1811-digtet. Men til gengæld forklarer udsagnet, hvorfor hans mismod pludselig forsvinder. Noget kunne tyde på, at Grundtvig først senere har fået klarhed over, hvad der skete.

Det kan hænge sammen med, at 1811-digtet på det centrale sted ikke blot parafraserer 1. Kor. 15,55-58; det gælder især 15,58, som jeg i det flg. anfører til højre, digtets parafrase til venstre:

Og derfor, Brødre! staar som
Klippeblokke!
Ej lader eder ryste, ja, ej rokke!
Udretter flittelig det Herrens
Værk!
Vel vidende, at ej forfængelig
Den Gjerning er, som Herren
valgte sig«

Derfor, mine kiere brødre,
bliver faste, ubevægelige,
overflødige altid i Herrens gier-
ning,
vidende, at eders arbeide
er ikke forfængeligt i HERren.

I digtets parafrase er opfordringen til at gøre Herrens gerning langt mere markant end i teksten fra Chr. VI's Bibel, og det er efter alt at dømme denne opfordring eller befaling, der i Grundtvigs erindring forstærkes ved at indføre Jesu ord til Peter. At

vægten hviler på 1. Kor. 15,58 i 1811 fremgår også af slutningen af Sibbern-digtet:

O, det er kvægende, min Ven! at vide
 Et Ord, hvorpaa *man selv* kan lide.
 Slet ingen Tanke er saa trøsterig
 Som den, at ej derved forfængelig
 Vor Gjerning er, thi den er Herrens egen.
 (PS I, s. 328).

Grundtvigs første prædiken i Udby-Ørslev på 1. søndag efter trinitatis (16. juli 1811) påkalder sig naturligvis interesse i denne sammenhæng; han prædiker over Ef. 4,10-16, der næsten svarer til den epistel, der læses ved ordinationsgudstjenesten i formessen før selve ordinationshandlingen (BPr, 2. udg. (1883), s. 25ff), men Grundtvig taler ikke om sin egen ordination, men over temaet: »*Hvorledes en Guds Ords Tjener skal arbejde paa Kristi Legems Opbyggelse*«(s. 27). I Grundtvig-arkivet findes der imidlertid et ufuldendt udkast til en prædiken til samme dag over 1. Tim. 4,12-14, især over indledningen, hvor Paulus opfordrer Timoteus til ikke at lade nogen ringeagte ham for hans ungdoms skyld. I sin udlægning heraf siger Grundtvig bl.a.: »Ogsaa mig er Evangelium betroet at prædike, og jeg er til det indviet ved Haandspaalæggelse af de ældre Brødre, ...« (fasc. 4). Det var just det moment i ordinationshandlingen, som digtet til Sibbern fremhæver:

Der Brødrene udrakte højre Haand,

dvs. nok et vidnesbyrd om digtets affattelse i juni 1811.

Med endnu større forventning går man til prædikenen på 5. søndag efter trinitatis 1811 (14. juli), for det er jo denne dags tekst om Peters fiskedræt, der i 1833-prædikenen forbindes med skovoplevelsen, men prædikenen (fasc. 4) rummer intet derom. Det er en prædiken i jævn, folkelig tone svarende til den landlige menighed. Dog møder vi en række motiver, der gentages på denne søndag Grundtvigs prædikantliv igennem: Fiskerne Peter, Jakob og Johannes var med på Forklarelsens Bjerg og i Getsemane Have. De 3000, der lod sig omvende på pinsedagen, bekræftede meningen med Peters vidunderlige fiskedræt; de blev i sandhed menneskefiskere. Alt dette var forudsagt af profeten Ezekiel

(47,8-10), hvor det hellige lands udbredelse skildres som en oversvømmelse ved to floder gående fra Galilæa ud i havet med mange fisk, og af profeten Daniel (12,3), der taler om de efterfølgende »lærere«, der har fået deres velfortjente løn. Hungeren efter Guds ord opstod igen (Amos 8,11-12), men nu var der ikke længere nogen, der ville høre ordet (Es. 53,1 og 65,2). Derefter bliver prædikenens udhævede tema: »*Hvoraf kommer det, at Menneskene ikke ville lade sig fange i Herrens Garn*«. Det skyldes, at tilhørerne ikke ville høre, og for det andet, at de ikke vil høre ret, og endelig, at man tror, man kan komme i himlen uden evangeliets trøst og sakramenternes hjælp, men måske vil nogen af de tilstedeværende tilhørere dø inden næste søndag! – jf. den rige bonde (Lukas 12,16-20). Grundtvig og hans gamle far er uden skyld; de har altid »udkastet garnet«.

1812

Prædikenen over den samme tekst på samme søndag i 1812 (fasc. 6) er ukoncentreret; den anfører, at man ikke fik at vide, hvad Jesus prædikede fra båden, men ligesom Jesus ved bespisningen i ørkenen skaffede brød til alle, skaffede han her ligeså mange fisk. Hvad Herrens ord og gerninger angår, beror alt på, om Herren lægger sin velsignelse deri, og temaet bliver herefter: »*Hvordan Menneskeskarerne tænke naar Gud velsigner dem i det time-lige*«, dvs. en prædiken over, hvordan man reagerer på Guds nådige forsyn. Grundtvig når i den ufuldendte prædiken kun at tale om de ondes overfladiske reaktion.

1813

I 1813 mangler 2.-5. søndag efter trinitatis (fasc. 7). Til gengæld afspejles skovoplevelsen måske i det fantastiske prosadigt på 2. pinsedag 1813, der skildrer »det dejlige land« (7. juni 1813) som et legemligt udtryk for det åndelige (evangeliet udtrykt i Johs. 3,16), der peger bagud på genoplevelsen af barndommens land 31. maj 1811 og fremad mod *De Levendes Land* (se nedenfor, s. 30ff).

1818

Næste gang Grundtvig prædiker over Peters fiskedræt, er 21. juni 1818 i Ulse og Broby (fasc. 10). Det er en lang programmatisk prædiken på ikke mindre end 24 manuskriptsider; den indledes med at citere fra juledags epistel, Hebr. 1,1-3, om Gud, der ved tidernes ende har talt til os ved sin Søn. Dette endegyldige budskab burde alle mennesker ivrigt høre, men skarerne samles ikke længere i kirken: »Er her en christelig Olding tilstæde, er her en Mand eller Kvinde, opvoxet i Fromhed, og blevet graa paa Retfærdigheds Vei; er her en saadan tilstæde, han veed det, hun føler det, de have seet, de have hørt det med Gru, hvorledes det som i deres Barndom og første Ungdoms Dage blev holdt høit i Ære, hvorledes det efterhaanden blev forsømt og forsmaaet, foragtet og bespottet, de have seet og hørt med Forbauselse, hvorledes Frækhed og Ugudelighed Liderlighed og Uretfærdighed, hvorover man korsede sig fordum, blive hverdags Brug, ja Ting man uden Fare kunde være bekiendt, uden Rødme kunde bryste sig af«. Ganske vist er det ikke længere – som i rationalismens værste tid – en skam at gå i kirke og at læse i Bibelen, men kristendommen er mat, og derfor er kaldet som præst tilsvarende tungt: »Ak, er det saa, og kan I sige mig hvor paa Jorden det er anderledes, da vil jeg vandre derhen, som til det forjættede Land, ak, er det saa, hvor vi høre og spørge, maa vi da ei sige, at det er en sørgelig Lod, et bedrøveligt Kald, at være Guds Tjener, at være som en Røst i Ørken, Ingen agter paa, Ingen tager til Hjerte, ja at spottes og haanes og hades af Verden, som aldrig kan taale at høre det Vidnesbyrd, at dens Gierninger ere onde, hades og haanes og spottes af dem, og Ingen opbygge, Ingen bevæge til af sit inderste Hjerte at vende om, forsage Verden, fornægte sig selv, optage sit Kors og følge Jesum Christum den Korsfæstede!«. Alligevel skal Herrens tjenere trodse al modstand og frimodigt udkaste garnet; forkyndelsen nu har det samme løfte, som Herren gav Peter: »O, hvilken Forjættelse, salige Trøst, som ingen Magt kan frarøve os, ingen Lidelsers Kalk forbittre! Vi skal fange Mennesker, fange dem, ikke med Trædskhed og smigrende Ord som Djævelen og Verden fanger saamange til evig Graad og Tænders Gnidsel; nei vi skal fange Mennesker i Middags-Solens Glands med Sandheds Ord om Selv-Fornægtelse om Kors og Trængsel, vi

skal fange dem som Fugle, der i Støvets Bur oplækkes og oplæres til alt her at sjunge under Korset Herrens Lov og Troens Seier, Himmel-Haabets Sødhed, og til sidst, naar Buret oplades med Engle-Sang paa Aandens Vinger at opsvinge sig til Thronen over Stjernerne og istemme den evige Psalme om Ham som er herlig i sin Hellige, forunderlig i sine Troende, om Gud, som da er alle Ting i Alle om Guddoms-Livet, som de føle i sig, om Salighedens udtømmelige Kilde som de giennemstrømmes af«.

Selv om Grundtvig som en lejlighedsvis prædikant må have haft en ubændig trang til at få sagt alting på een gang, er det alligevel bemærkelsesværdigt, i hvor høj grad beretningen om Peters fiskedræt og hans egen embedsgerning står i centrum; det bliver en prædiken om prædikenen, og når han i indledningen understreger den kristne grundåbenbaring med ordene i Hebr. 1,1-3, sker det af samme grund, men måske også indirekte for at understrege den særlige åbenbaring, der blev ham selv til del 31. maj 1811; det synes man at kunne udlede af prædikenen i 1840, der strejfer det samme skriftsted (se nedenfor, s. 46). I denne prædiken får man for første gang – ledet af 1833-prædikenen – det indtryk, at beretningen om Peters fiskedræt tydeligt af Grundtvig knyttes sammen med mindet om hans ordination og skovoplevelsen og dermed med hele hans embedsgerning som et samlet udtryk for hans personlige livs bestemmelse som præst og forkynder. Dermed er også idéen med den foreliggende undersøgelse givet: prædikenerne over Peters fiskedræt koncentrerer Grundtvigs gennemtænkning af hans livs mening og indhold.

1821

Spændingen mærkes i den næste prædiken på 5. søndag efter trinitatis 1821 i Præstø (fasc. 12). Prædikenen er ufuldstændig og består af 3 udkast. Det første udkast tager sit udgangspunkt i Amos 8,11-12 (jf. 1811) om hungeren efter Guds ord og truslen om, at de dage skal komme, da man skal søge forgæves. Det andet udkast fastslår, at Guds ord sjældent lyder; materialismen råder, kirkerne står som tomme mindesmærker, og kirkeklokken kalder forgæves (de første motiver til »Kirken den er et gammelt hus« (DS 280) samles). Menigheden ligger under jorden og venter

på sin opstandelse. Det tredje udkast starter mere optimistisk med det senere af Grundtvig så hyppigt benyttede skriftsted: Herrens røst er over vandet (Ps. 29,3a+4): »Ja, mine Venner! Herrens Røst er over Vandet, Herrens Røst er med Kraft, Herrens Røst er med Herlighed, det maae vi glade bekiende, naar vi see dens Almagts-Gierner i Tidens Løb, fra Pindse-Dagen af, da Han, til hvem Herren siger i Dagens Evangelium: frygt ikke, fra nu af skal du fange Mennesker levende, fra den Dag af, da denne Simon Peder opløftede sin Røst i Folkets Forsamling med glødende Tunge, og fangede Mennesker levende, Hjerter og Sjæle til Herren i Tusinde Tal!«. Derfor er det uforståeligt, at der kom en tid, da man hørte Herrens ord med ligegyldighed. Man mærker her som andre steder i begyndelsen af 1820'erne en tydelig spænding mellem det skrevne og det talte ord.

1822

Prædikenen på 5. søndag efter trinitatis 1822 (fasc. 13) fuldender det sidste udkast fra 1821. Temaet fremgår af de første ord: »Folket trængde sig til Ham, for at høre Guds Ord, ...«. Straks efter kan prædikenen med Ps. 29,4 (jf. ovenfor) beskrives som en hymnisk form, der varer ved i størstedelen af prædikenen:

- Herrens Ord er med Kraft.
 Herrens Ord er med Herlighed,
 det stod skrevet for Israels Folk,
 og de vidste, hvor store,
 5 hvor underlige Ting
 det havde udrettet iblandt deres Fædre,
 de vidste, at dette Ord,
 saalænge det klang med levende Røst
 fra levende Hjerter
 10 og takkende Læber
 i Herrens Huses Dør,
 da udbredte det Velsignelse over Landet.
 da oplivede det Folkets Aand
 og styrkede deres Hjerte.
 15 saa de bestod for deres Fienders Aasyn.
 Alt dette vidste de.
 men i de sidste Tider.
 da Herren længe havde talet

- og de svarede ikke,
 20 da deres Sjæl kiededes ved Hans Bud
 og vilde ei forlyste sig i hans Skikke,
 see, da var Herrens Ord
 veget bort af Landet,
 forsvundet af hans Huus,
 25 Ordet havde, som det maatte,
 borttaget Velsignelsen med sig,
 mismodig og afmægtig,
 dødt og magtesløst
 henslæbde Folket sine Dage
 30 i Verdens Trældom
 til Væmmelse for sig selv,
 til Spot for sine Fiender,
 og da savnede de Herrens det kraftige,
 det levende og liflige Ord,
 35 som gjorde Underværker
 i Hjerte og Sind
 som paa Zoars Mark
 og ved det røde Hav,
 da skedte det,
 40 hvad Herren havde forkyndt
 ved Propheten Amos,
 da Han sagde:
 see, de Dage komme
 siger den Herre, Herre,
 45 da jeg vil sende Hunger i Landet,
 ikke Hunger efter Brød,
 og ei Tørst efter Vand,
 men efter at høre Herrens Ord,
 og de skal vanke hid og did,
 50 fra Hav til Hav,
 fra Norden til Østen
 at søge efter Herrens Ord
 og ikke finde det.
 De var komne, de Hungers Dage,
 55 da der var ingen Prophet ydermere,
 ei Syn eller Sang
 i den Guds Stad,
 hvor de deilige Ting vare talede fordom,
 forgiæves flokkedes Folket
 60 om Pharisæer og Skriftkloge,
 der var ei Ord fra Herren at finde,
 kold og stiv og død,
 vildsom og vaklende var deres Tale,
 de lagde store Byrder paa Andre,

- 65 som de ei rørde selv med en Finger
 og deres kun paa en falsk og tom Gudsdyrkelse
 idet de førde Lærdomme,
 som kun vare Menneske-Bud.
 Da føldes Nøden,
- 70 og da Herren miskundelig
 atter besøgte sit Folk,
 da Hans Tjener Johannes
 fremgik som Røsten i Ørken
 for at berede Hans Vei,
- 75 da strømmede Alle til ham,
 og hørde ham med Fryd forkynde,
 at efter ham skulde komme
 Den som var større end han,
 den høilovede Abrahams Sæd,
- 80 Guds Salvede Christus
 som skulde tale Guds Ord
 og døbe med den Hellig-Aand,
 som vi læse at Johannes den Døber
 vidnede og sagde:
- 85 Den som kommer ovenfra,
 er over Alle,
 og det Han haver seet og hørt,
 det vidner han, den Guds Udsendte
 som taler Guds Ord,
- 90 thi Ham giver Gud Aanden
 over al Maade.
- Og da nu Han, den Guds eenbaarne,
 oplod sin Mund,
 da foer det Rygte,
- 95 som et Lyn giennem Landet,
 Han er nu kommet,
 om hvem Propheterne have spaet,
 om hvem Johannes vidnede,
 Han taler med Myndighed
- 100 og ikke som de Skriftkloge,
 der er Naade udøst paa Hans Læber,
 Hans Ord ere Aand og Liv,
 Han gjør de Blinde seende
 og de Døve hørende,
- 105 ja ligesom Faderen
 opvækker Døde og gjør levende,
 saa gjør han, som Sønnen,
 og levende, hvilke han vil.

- See, da var det, de flokkedes
 110 i Tusindtal fra Stæder og Byer,
 og droge mange Mile vidt didhen,
 hvor han var,
 og hvor de fandt ham,
 i Byer, i Synagoger,
 115 under aaben Himmel og vilden Ørk,
 da stimlede de om Ham,
 trængde sig til Ham,
for at høre Guds Ord.
 O! christne Venner!
 120 hvilket Syn at frydes ved
 for alle Guds Børn,
 ja for Hans hellige Engle i Himlen!
 der staaer Han,
 den Tømmermands-Søn,
 125 som han kaldtes,
 den Menneskens Søn,
 som havde ei det paa Jorden,
 hvortil han kunde hælde sit Hoved,
 som var ei lærd efter Verdens Viis,
 130 og talede ikke som Ørene kløede,
 smigrede ikke for Høi eller Lav,
 læmpede aldrig sit Ord
 efter Menneskets vildfarende Ønsker
 og verdslige Lyster,
 135 der staaer Han,
 omringet af Læge og Lærde,
 af Høie og Lave i Tusindtal,
 som vogte paa hans Læber,
 som lytte med Flid til Hans Tale,
 140 fordi de føle:
Han taler Guds Ord,
 fordi de føle
 der er Guddoms Fynd og Kraft i Talen
 til at vederkvæge Hjertet
 145 til at oplive Sjælen
 og opløfte den høit
 over Verdens Sorg og Verdens Glæde,
 høit til frydefuldt Samfund
 med Livets Gud
 150 og Lysenes himmelske Fader.

Ja, Christne
 det være os ogsaa i Dag
 et frydefuldt Syn,
 det staar os malet for Øie

- 155 i en levende velsignet Ihukommelse,
 saa vi i Aanden glade udbryde:
 vi have seet hans Herlighed,
 en Herlighed som den Eenbaarnes af Faderen
 fuld af Naade og Sandhed.
- 160 Vel er det sørgeligt,
 at de Dage synes
 med alle forsvundne,
 da Folket trængte sig til,
 for at høre Guds Ord,
- 165 høre det af Jesus Christus
 ved Hans Aand,
 igiennem Ordets Tjenere,
 vel er det saa;
 men vi fornemme dog,
- 170 at Ordet haver endnu
 den samme liflige Sødhed,
 de samme himmelske Kræfter,
 og det skal skee igien,
 skjøndt det er underligt for vore Øine,
- 175 det skal skee igien
 at Høie og Lave,
 Lærde og Læge
 flokkes forsamles,
 trænge sig frem,
- 180 for at høre Guds Ord;
 ja, det begynder alt at skee
 for vore Øine,
 vel ikke her,
 hvor hos Mængden desværre ei findes,
- 185 ei synes Hunger og Trøst
 efter Herrens Ord,
 men kun efter Mad og Drikke,
 Gods og Penge,
 verdslig Anseelse,
- 190 kiødelig Lyst og forfængelig Ære;
 men daglig rygtes det dog meer og meer
 fra de store Stæder,
 hvordan Menneskens Børn
 vanke hid og did
- 195 for at søge Herrens Ord,
 og sørge naar de ikke finde det,
 føle Tomheden og Afmagten
 i de Lærdomme, som kun ere Menneske-Bud,
 føle sig besværede af Byrderne

- 200 som de Skriftkloge
 have lagt paa deres Skuldre
 uden med en Finger at røre dem,
 føle Hjertets Trang
 til et levende og kraftigt
- 205 Sandheds og Naades Ord,
 som kan vederkvæge og oplive,
 styrke og trøste dem
 under Livets Møie,
 under Verdens Trængsel
- 210 og mod Dødens Frygt,
 og visselig,
 dersom Herren i Naade
 vil atter besøge dem,
 og lade sit Ord lyde
- 215 med Lys og med Liv
 med Fynd og med Salvelse,
 da vil de flokkes, som i gamle Dage,
 som hist ved Genesareths Søe,
 som her i vore Fædres,
- 220 i Morten Luthers Tid,
 da Guds Ord i den hellige Skrift
 atter opstod fra de Døde
 og aabenbarede sig med Aandens Kraft
 i den levende Røst for Folkenes Hjerter.
- 225 Ja, da vil det være dem lidet,
 hvad her tykkes ofte for meget,
 at vandre Gaden langt
 for at høre det Ord
 som er os givet af Gud
- 230 til Liv og til Lyst
 til Fred og til Trøst,
 til Salighed for vore Sjæle,
 Mile skal være som Skridt,
 og Møie som Leeg,
- 235 naar det kun times dem at finde Jesus,
 at finde Ham,
 som Han i Aanden og i Kiødet
 er med os alle Dage,
 indtil Verdens Ende!

Prosadigtet falder i fem »syner« eller billeder, der spejler hinanden som profeti, opfyldelse og fremtidshåb. Linie 1-68 fortæller om den gamle pagts dage, da folket i urtiden holdt sig til Herrens ord i mindet om hans underfulde gerninger. Siden faldt folket fra i ulydighed og søgte nu forgæves efter Guds ord, således som

Amos beretter om det (8,11-12, jf. 1811 og 1821). I stedet kom jøderne i lovtrældommens vold med farisæerne. Linie 69-91 malar det næste billede af, hvordan folket søgte Guds ord, da Johannes Døber begyndte at prædike. Linie 92-118 danner det centrale billede: Jesu komme, hans forkyndelse og gerninger. Linie 119-59 er en højstemt refleksion over dette centrale syn. I linie 160-235 er det egentlig Grundtvig selv, der ud fra løfterne i den gamle og i den nye pagt profeterer om fremtiden: historien gentager sig i Grundtvigs egne dage; han står lige over for den nye profetis opfyldelse, for det er ham selv, der snart skal til København, den store by, Danmarks Jerusalem, for at tale Guds ord, så folket strømmer til for at høre. Her er Grundtvig så at sige det afgørende led i den gamle frelseshistories fornyelse.

Når Grundtvig just på denne søndag har en så stærk bevidsthed om at være Guds redskab, kan det efter min mening kun hænge sammen med mindet om hans ordination 29. maj og ganske særligt den specielle åbenbaring i skoven 31. maj 1811; ved den sidste lejlighed fik han sin særlige udvælgelse, hvis indhold nu efterhånden klares for ham.

1823

Med prædikenen på 5. søndag efter trinitatis 1823 var Grundtvig kommet til Vor Frelzers Kirke, og prædikenen refererer i højstemt stil ikke blot Ezekiel kap. 47,8-10 som i 1811 (se ovenfor), men kap. 40-47: beskrivelsen af Jerusalem og det nye tempel efter landflygtigheden i Babylon og især de to tempelfloder (kap. 47) som billeder på åbenbaringen i Gammel og Ny Testamente og som profeti om den kommende tid, som kun blinde kan overse:

»Ja, hvo som ei kan see, at Propheten her i Aanden forudseer og forudsiger den store Begivenhed som begyndte med Jesu Christi Fødsel, og fuldendes først, naar han kommer igien med Herlighed at dømme Levende og Døde, den store, mageløse Begivenhed i Aandens Rige, som for Menneske-Slægtens Øine haver i Christo fortsat sig selv fra den gamle Juul til vor underfulde Paaske, og skal fortsætte sig til den store Pindse-Fest i Dagenes Ende, Forklarelsens og de glødende Tungers Høitid. Hvem der seer ei det, seer det ikke, hvorledes Guds-Kundskabs Strømme udgiød sig fra Galilæa med vor Herres Jesu Christi Evangelium, udgik til Havet, det store Verdens og Tidens Hav, hvor Folkens

Slægter stiger og synker, skifter som Bølger, at allevegne, hvor de hellige Floder kom hen, der lægdes Vandene, der oplivedes Sjælene, der opvoxede frugtbare Træer, som trodse hvert Løvfald, med Lægedoms-Blade, som aldrig henvisne, med nærende Frugter, som aldrig fortæres, kort sagt, at hvor Guds Ord kom hen, der kom det som en Strøm fra Livets Kilde og fra det evige Lys-Hav høit over Soel og Stjerner, og hvor det annammedes, som en Flod i livlige, rindende Vande, der udbredtes Lys og Liv til alle Sider, der opvoxde i Troe og Haab og Kiærlighed hellige Stammer, hvis Blade er til Lægedom, hvis Frugt er til et evigt Liv. Jeg siger, hvo som seer ei dette, han haver maaskee ligefuldt et Falke-Syn for Giøglerierne og Konsterne i Verdens Dyrehave, men for Aandens Lysthave, for det aandelige Paradiis som Gud i sit Ord paa ny har opladt for Menneskens Børn, for det og Underværkerne deri har han intet Øie, og om han da havde lært al Verdens Tungemaal, saa lærer han dog aldrig at forstaae Propheter og Apostler, eller deres Mester Jesus Christus.

(GP 1, s. 317f). Profeten betragter menneskenes omvendelse som en fiskefangst (47,10), og det er med forsæt, at Jesus bruger det samme billede i dagens evangelium: at fange mennesker. Dertil kommer, at fisker-billedet bedst illustrerer forkynderens lod:

»Og, visselig, der findes i de verdslige Sysler ei noget saa levende, træffende Billede af Apostel-Livet, som Fiskerens der pløier Bølgen i sin skrøbelige Baad, i Kamp mod Elementerne, med Anstrængelse af alle Kræfter, Opoffelse af Alt hvad man kalder Livets Bekvemmeligheder, hvert Øieblik fristet til at tabe Modet og Taalmodigheden, naar han ingen Udvei seer, seer kun Himlen mørk over brusende Bølger, og naar han efter overstandne Besværligheder maa sige som Peder i Dagens Evangelium: vi have arbeidet den ganske Nat, og fik Intet«.

(GP 1, s. 319).

Det interessante ved 1823-prædikenen er, at den genoptaget billedet fra profeten Ezekiel fra 1811-prædikenen til at beskrive det kirkesyn, der nu er på vej, nemlig det syn, der gang på gang i den følgende tid tager Israels hjemvenden fra Babylon og bygningen af det nye tempel som et profetisk billede, fx i prædikenen på almindelig bededag 1824 og salmen i flugt hermed, »Tør end nogen ihukomme« (GP 2, s. 11ff og 209ff). Fisker-livet som billede på forkyndergerningen får i 1838 stor betydning (se nedenfor). Grundtvigs billedverden er hele tiden den samme, men den udvides og får nye perspektiver.

1824

På 5. søndag efter trinitatis 1824 udhæves som tema for prædikenen Jesu ord til Peter: »Frygt ikke! fra nu af skal du fange Mennesker (GP 2, s. 281), der bliver et af de forkyndelses-imperativer, der på denne tid bestemmer Grundtvigs prædiken. Denne befaling er en forjættelse for alle ordets tjenere: ordet skal ikke vende tomt tilbage (Es. 55,10-11). For Grundtvig er det et ordinationsord og han tænker netop på denne dag med glæde på sit embede:

»Ja, mine Christne! saa har jeg erfaret det at være med den store, den vise, den naadige Herres Tjeneste, og skøndt jeg maa vide, at her i Støvet er Intet bestandigt, uden Guds Ord og Guds Naade, saa hvad som i Dag staaer kan i Morgen falde, det Hjerte som i Dag er frimodigt og glad, kan i Morgen være mismodigt og bekymret, saa dog hverken kan eller vil jeg dølgge for eder, at jeg i Dag med ret levende Haab, med ret inderlig Glæde gjør Embedets Gierning, og at jeg aldrig før, hvor inderlig jeg end ønskede det, hvor fast jeg end byggede paa Herrens Forjættelse, aldrig før saa levende turde tilegne mig de trøstefulde, dyrebare Ord: frygt ikke, fra nu af skal du fange Mennesker! Dog, det behøves neppe at jeg siger det, thi enten maatte jeg storlig bedrage mig selv, eller I have hørt det paa mig, følt det med mig, at det i den sidste Tid er blevet bedre med mig, gladere i mig, lysere for mig, at jeg tryggere turde overlade mig til Herrens Førelse og til det glade Haab, at min Gierning i Herren er ingenlunde forfængelig, at Saliggjørelsen er langt nærmere end jeg før troede, at Natten er forgangen og Dagen kommen nær, ja at den er alt oprundet, saa det rette Lys skinner nu, de Levendes Lys, ja det Lys der ei blot skinner men straaler, skinner ei blot for Øiet, men giennemstraalere Hjertet, oplyser ikke blot men opliver og opvarmer, er ikke meer som Vinter-Solen, der kun et Øieblik i Middags-Stunden mildner og kvæger, men som Vaar-Solen, for hvis Straaler selv Iisbjerger smelte, og Jorden opvarmes oplives til at give sin Grøde og bære sin Frugt!«.

(GP 2, s. 283). Der kan næppe herske tvivl om, at Grundtvigs opstemthed i denne prædiken skyldes den morgendæmning, han følte 1. søndag i advent 1823 (GP 2, s. 7) og ikke mindst det gennembrud, han oplevede omkring pinsedag 1824 (6. juni), og som formentlig også udløser det store digt, »De Levendes Land« (GP 2, s. 16ff). Men man lægger også mærke til to andre ting: det er Jesu ord til Peter »frygt ikke, fra nu af skal du fange Mennesker!« der i 1833-prædikenen i referatet af skovoplevelsen 31. maj 1811 gentages som sagt til Grundtvig; for det andet er der en

mindelse om digtet til Sibbern i 1811 og fremhævelsen af 1. Kor. 15,58, når der i det ovenfor anførte citat fra 1824-prædiken hedder, at Grundtvig nu tør overlade sig til Herrens førelse og til det glade håb, »at min Gierning i Herren er ingenlunde forfængelig ...«, jf. digtet til Sibbern (PS I, s. 327 og 328):

Vel vidende, at ej forfængelig
Den Gjerning er, som Herren valgte sig.
...
Slet ingen Tanke er saa trøsterig
Som den, at ej derved forfængelig
Vor Gjerning er, thi den er Herrens egen.

Dvs. just de ord, der efter alt at dømme er kernen i skovoplevelsen i 1811 (se ovenfor). Kort sagt: de to forsommer-oplevelser, 31. maj 1811 og 6. juni 1824, spejler hinanden og smelter sammen, og Grundtvig ser nu i 1824 sin præstegerning i et nyt lys og mindes udtrykkeligt den første dag, han skulle prædike:

»Ja, jeg seer Lys i Herrens Lys, thi Lyset er opgaaet over det Guds Ord, paa hvilket jeg har bygget fra den første Dag jeg indgik i Hans Huus at forkynde et godt Budskab ja Herrens velbehagelige Aar, thi dette var Ordet, som vi nævnede, som skrevet staaer hos Propheten Esaias 55: Ligesom Regnen og Sneen nedfalder fra Himmelen og kommer ikke tilbage derhen, men vander Jorden og gør den frugtbar, og kommer der til at give Grøde, og den giver Sæd til at saae og Brød til at æde, saa skal mit Ord være som skal udgaae af min Mund, det skal ikke komme tomt igjen til mig, men det skal gjøre hvad Mig behager, og det skal lykkes hvortil Jeg sender det; thi I skal drage ud med Glæde og fremføres med Fred, Bjergene og Høiene skal raabe for eders Ansigt med Frydesang, og alle Træer paa Marken skal klappe i Haand, isteden for Tornebusken skal Fyrtræer opvoxe, for Tidsler skal Myrte-Træer opgroe, og det skal være Herren til et Navn, til et evigt Tegn som ikke skal udryddes – Saa sagde Herren, og det er Ordet, hvorpaa jeg haver stolet, det taledes kiærlig til mit Hjerte i de længst henfarne Dage, det lyste for mig som Haabets urokkelige Stjerne under alle de Omskiftelser baade mit indvortes og udvortes Liv var underkastet, men hvad der i Begyndelsen var for mit Øie som en Soel bag Skye hvis Glands vi dog skimtede, hvis Kraft vi fornemme, det blev under Tidens Løb som den mindste af alle Stjerner, indhyllet i Taage, og jeg søgde at forstaae det, men det var mig for høit, jeg kunde det ikke. Snart sukkede jeg og tænkte: har da Herren glemt at være naadig, haver Han nu lukket til for sin Barmhjerlighed med Vrede evindeligt, snart gruede jeg ved Tanken om at Folkets Hjerte maatte være forhærdet som Iisbjergene ved Jordens Ender, som den evige Snee paa Klippernes Top, som smelter først med Elementer-

ne, jeg troede, jeg tvivlede, jeg haabede jeg frygtede, jeg knurrede, jeg takkede, men Trøst fandt jeg kun i det Ord: det er det at jeg er svag, at forandre det staaer i den Høiestes Høre Haand – Og m.V. at det stod i Hans Haand, i en faderlig Haand det erfoer jeg med Glæde, da Herren igien gav mig sin Saligheds Kalk og bød en frivillig Aand opfylde og opholde mig, og nu takker jeg Herren, som og saaledes lærde mig, at samler Han Aanden fra os, da synke vi til vort Støv, men udsender Han sin Aand, da skabes vi, og Han fornyer Jordens Skikkelse – See, nu staaer det klart for mig det Ord paa hvilket Gud lod mig haabe, hvormed Han holdt mig i Live saa jeg ikke omkom i min Elendighed, nu staaer det klart og lev[e]nde for mig.«

(GP 2, s. 284f). Mindet om den sjælelige kamp i 1811 vågner igen; i 1811 sagde han:

Da hastede jeg ud fra Akselstad,
jeg takkede, jeg higede, jeg bad

(PS I, s. 326) – og i prædikenen i 1824: »... jeg troede, jeg tvivlede, jeg haabede, jeg frygtede, jeg knurrede, jeg takkede ...« (jf. ovenfor), men just i den stund oplevede han, at Herren *igen* gav ham sin saligheds kalk og sin Ånd, nemlig på pinsedag og dagene omkring pinsedag 1824.

De Levendes Land

Alene ud fra prædikenen på 5. søndag efter trinitatis 1824 og den måde, hvorpå den peger på en gentagelse i 1824 af åbenbaringen i skoven 1811, er der grund nok til at overveje, om skovoplevelsen spiller nogen rolle for digtet »De Levendes Land«. Meget kan tale for, at det også er *naturen* i de samme forsommerdage, der kalder erindringen frem, ja, der er måske allerede tilløb dertil på samme tid i 1823 (jf. GP 1, s. 32ff).

Tidligere har jeg forsøgt at forbinde digtet med skovoplevelsen (Digtet »De Levendes Land« belyst ud fra Grundtvigs prædikener og den bibelske poesi (*Dansk Kirkesangs Årsskrift 1983-84* (Kbh. 1984)), s. 38-73), men der er grund til bl.a. at genlæse digtet til Sibbern fra juni 1811 som en forudsætning for »De Levendes Land«. Digtet falder i versionen fra 1824 i tre dele: strofe 1-3 om barnedrømmen, strofe 4-6 om verdens-barnets forgæves drøm og strofe 7-13 om den generhvervede barnedrøm.

I 1833-prædikenens gengivelse af skovoplevelsen mindes Grundtvig sommeren 1811, der var tung og kvalmende i København,

men smilede,
duftede og sang
omkring mig
under Guds aabne Himmel,
i det deilige Land,
Han gav vore Fædre,
...

dvs. »det deilige Land«, barnedrømmens land, identificeres med Udby, måske med præstegårdshaven (jf. det bekendte digt, »Udby Have« (PS I, s. 365ff)); det er ihvert fald udgangspunktet for digtet til Sibbern:

Her sidder jeg i aabne, lyse Skur,
Fra Jord og Træ mig Blomsterduft omringer,
...

(PS I, s. 322). Det er barnedrømmen, der mindes, men det er i digtet til Sibbern også barndommen og manddommen, der til en begyndelse tøner sammen. Det er dette sammenstød, der i 1811-digtet skildres, lige før skovoplevelsen refereres; det er så at sige mindet om barndommens ubrudte tryghed og den kommende præstegernings tyngde, der standser ham:

Jeg vandred frem i blide Morgenstund;
Men der jeg nærmed mig den kjære Grund,
Hvor Barkedagene henflød saa trygge,
Hvor gamle Fader end mon rolig bygge
Og med sin kjære, alderstegne Viv
Henstirre munter paa det sande Liv, –
Da gjordes det mig trangere om Hjærte
Ved Mindet om den glade Barnetid,
Ved Mindet om de sidste Tidens Smerte,
Ved Tanken om den store, tunge Id,
Som jeg fra nu for Gud begynde skulde

(PS I, s. 326-27). Den barnlige morgenoplevelse af det dejlige land beskrev Grundtvig nogle år senere, 17. juni 1822 (i min nævnte afhandling, s. 49-50). Det er den gudgivne tryghed, han

kredser om, og det er også den, han generhverver *efter* skovoplevelsen i digtet til Sibbern:

Jeg rejste mig, alt som en Blomst, der mat
 Sit Hoved har i Dagens Hede sænket,
 Men kjæk det løfter udi Sommernat,
 Af mild og kvægsom Himmeldugg bestænket.
 Nu Kirketaarnet løfted sig der oppe
 Ved Grinebakken mellem Asketoppe;
 Blandt hine Aske leged jeg som Dreng,
 Og slumred under dem saa sødt i Eng;
 Men hvad er disse dunkle Barneminder
 Mod lyse Anelser om Manddomsfærd!
 (PS I, s. 328).

I det følgende fortæller Grundtvig, at barndommen og manddommen forsones, for i den kirke, hvor han i sin tid blev døbt, skal han nu forkynde og lyse velsignelsen fra kirkens kor. Barne-
 drømmen er generhvervet (at Grundtvig ikke blev døbt i kirken, men hjemmedøbt i præstegården, ser han her bort fra).

I digtet bryder Grundtvig ikke med Sibbern; han takker Gud for den vej, de har gået sammen – også for, at Sibbern ledsagede ham i december 1810 på den tunge rejse over Vindbyholt Kro, men dog får Grundtvig sagt, at selv om de sammen har grublet over livets gåde, har han – Grundtvig – nu forladt det kvalme København med dets menneskekløgt, som han selv lod sig bedrage af, for om Gud gælder det, at

Han splitted vældig med sit stærke Lyn
 Det Mørke, som formaaede at skjule
 Saa tæt og træsk Afgrundens dybe Hule,
 At over den hengjøgled fagre Syn,
 Der skiftende i Drømme mig forlysted

(PS I, s. 323). Med andre ord: Grundtvig tager afstand fra verdensbarnets forfængelige og skuffende drøm, som Sibbern og han selv indtil nu har været hildet i, men Grundtvig gør det venligt og varsomt.

Således er i digtet til Sibbern fra 1811 samlet de tre sekvenser, vi i 1824 møder i »De Levendes Land«. Meget andet var kommet til i 1824; den romantisk farvede barnedrøm var blevet ombøjet af Grundtvigs tanker om menneskets guddommelige oprindelse og bestemmelse og teologisk forstærket af ordet om, at kun de, der

omvender sig og bliver som børn igen, kommer ind i himmeriges rige (Matt. 18,3); det er den hemmelige note bag »De Levendes Land« og prædikenerne i forsommeren 1824, især i forbindelse med begrebet »Christelighed« eller kristus-lighed (se GP 2, s. 16ff). Den ubetingede tilsigelse af Guds kærlighed udtrykt i den stadige gentagelse af Johs. 3,16 gør opgøret med verdens flygtige, skuffende og fortryllende drøm endnu stærkere end i 1811.

Det er således oplagt ud fra digtet til Sibbern at søge efter spor af oplevelsen i skoven 31. maj 1811 i »De Levendes Land«. 1833-prædikenen synes som flere gange antydnet at dokumentere, at der skete mere, end digtet til Sibbern røber (tilløb til en sådan analyse har jeg tidligere gjort i min nævnte afhandling, s. 57ff). Opmærksomheden koncentrerer om det ejendommelige brud mellem strofe 4-6 (verdensbarnets forgæves drøm) og strofe 7-8:

7

O, Kiærligheds Aand!
Lad barnlig mig kysse din straalende Haand
Som rækker fra Himlen til Jorderigs Muld
Og rører vort Øie med Fingre som Guld,
Saa blaalig sig hæver bag buldrende Strand
Det deilige Land!

8

O himmelske Navn!
Som aabner for vores din hellige Favn,
Saa Aanden, usmittet, kan røre ved Støv,
Og levendegjøre det visnede Løv,
O lad mig nedknæle saa dybt i mit Leer,
At Gud mig kun seer!

Det lønner sig gang på gang at forsøge en meget kontant tolkning af Grundtvigs billedbrug. Det er i strofe 7 bemærkelsesværdigt, at den Helligånd nedrækker sin hånd til barnligt kys og med gyldne fingre rører øjet, så det kan se det dejlige land; billedet er enestående hos Grundtvig. Når Grundtvig bruger udtrykket *hånd* i betydningen Guds hånd, tænker han ofte på håndspåleggelsen lige efter dåbshandlingen (DS 373,2) eller ved konfirmationen (DS 407). Med tanke på digtet til Sibbern kan man inddrage håndspåleggelsen ved præstevielsen:

Der Brødrene udtrakte højre Haand,
 For det med Suk af Herren at begjære,
 At Kjærligheds og Krafts og Sandheds Aand
 Miskundelig paa mig neddale vilde,
 ...

(PS I, s. 326), hvor der udtrykkeligt er tale om »Kjærligheds... Aand«.

Umiddelbart efter disse linier i digtet fortæller Grundtvig som nævnt om oplevelsen i skoven, hvor Herren selv ved særlig indgriben bekræfter ordinationen. Det er ved denne lejlighed, hans øjne åbnes for barndommens sydsjællandske paradis som et billede på generhvervelsen af barndommens tryghed, dvs. et ubrudt liv under Guds varetægt. I en nyudsprungen bøgeskov kaster solen sine stråler ned i smalle striber! Er det ikke muligt her at se billedet af den hånd med fingre som guld, der rammer den knælende Grundtvigs hoved? Det sker i skoven, som han siden elsker dobbelt (1833-prædikenen)! Grundtvig oplever en særlig »håndspålæggelse« og modtager en direkte kaldelse.

Foruden strofe 7 hører strofe 8 med til det brud, der sker i »De Levendes Land«; strofen begynder med ordene: »O himmelske Navn!«. Hvis man atter tænker på ordinationsritualet, gælder det den dag idag, at biskop og præster lægger deres hænder på den knælende ordinands hoved under biskoppens afsluttende bøn, og biskoppen opfordrer efter sit amen de assisterende præster til at sige deres amen, hvortil biskoppen føjer sit markante »Amen, i Jesu navn, amen!«. Allerede i digtet til Sibbern i 1811 fremhæves dette som det afgørende moment:

Og der jeg hørte Brødrene tilsammen
 I Jesu Kristi Navn at sige Amen,
 Da blev det samme i mit Bryst udtonet,
 Og jeg mig følte med min Gud forsonet

(PS 1, s. 326). Er det ekkoet af dette amen i Jesu navn, der endnu klinger for Grundtvigs ører i strofe 8? Er det denne bøn, hvormed ordinanden meddeles den Helligånd, han føler blive gentaget ude i skoven? Derved åbnes Guds favn.

Saa Aanden usmittet kan røre ved Støv.

Ordinationen og skovoplevelsen to dage efter synes at spejle hinanden, men strofe 8 peger tillige på den helt individuelle oplevelse:

O lad mig nedknæle så dybt i mit Leer,
At Gud mig kun seer!

Og er det tilfældigt, at det siges, at Ånden kan levendegøre det visnede løv? Det er karakteristisk for bøgeskoven, at de visnede bøgeblade i årevis ligger i skovbunden uden at formuldes, og det er i de visnede bøgeblade, Grundtvig knæler ned med blikket rettet mod det nyudsprungne løv og forsommerens lys og pragt.

Alene på grund af billedbrugen skiller strofe 7-8 sig ud i digtet. Både billedbrug og indhold markerer et brud i digtet, der synes at pege på en helt personlig oplevelse. Ja, det er nærliggende at opfatte strofe 7-8 som kernen i digtet, et nedslag af erindringerne både om ordinationen 29. maj og ganske særligt om skovoplevelsen 31. maj 1811. Dertil kommer – som allerede nævnt – at digtet til Sibbern kan siges at rumme de tre sekvenser, der er strukturen i »De Levendes Land« (strofe 1-3, 4-6 og 7-13), og at prædikenen på 5. søndag efter trinitatis 1824 synes at vise, at Grundtvig oplever sit gennembrud omkring pinse 1824 som en genoplevelse af åbenbaringen i 1811.

Nyaars-Morgen

Hvis det holder stik, at skovoplevelsen 31. maj 1811 spiller den rolle, som den her tildeles, kan den ikke gå uomtalt hen i 1824 i det selvbiografiske digt »Nyaars-Morgen«. Forbindelsen mellem digtet til Sibbern og »Nyaars-Morgen« har *William Michelsen* allerede set (*Tilblivelsen af Grundtvigs historiesyn* (1954), s. 49ff). Det gælder i »Nyaars-Morgen« stroferne 37ff, der skildrer den kristne opvækkelse 1810-11 (se til det flg. PS V, s. 174ff): Ikke som drøm, men som virkelighed mindes Grundtvig rejsen til Udby og opholdet på Vindbyholt Kro i december 1810. I de bekendte strofer 40-42 skildres højdepunktet i december-oplevelsen, men strofe 43-44 fortæller i flugt hermed noget nyt:

Saa tugted mig Aanden
 Med trøstende Ord
 Og bar mig paa Haanden
 Til Kirke i Kor;
 Der selv han mig døbte
 Til Anger og Bod,
 Og *han*, som os købte
 Fra Død med sit Blød,
 Han skjænkede mig Livet,
 Som ham det er givet,
 Med Kysset i Saligheds Kalk.

»Gak ud! sagde Aanden,
 Forkynd over Land,
 At Daaben, trods Haanden,
 Er mere end Vand,
 At Nadverens Naade,
 I Vin og i Brød,
 Paa underfuld Maade
 Kan frelse fra Død!
 Ved Midvinters Tide
 Du selv fik at vide
 Hvad glimrende Skygger formaa.

Det er den Helligånd, der griber ind, som i »De Levendes Land«, strofe 7:

O, Kjærligheds Aand!

Og som i digtet til Sibbern åbnes Grundtvigs øjne for den kirke, hvor han er døbt. Ånden fører Grundtvig til præstegerningen og kirken, således som kirken af Grundtvig forstås i 1824, dvs. med fremhævelsen af dåb og nadver (jf. *Michelsen*, s. 50, note 4). I strofe 45-53 siges, at Grundtvig alene skal fortrøste sig til Herren og Hans ords sværd – en mere udførlig måde at sige dét på, som i digtet til Sibbern i 1811 udtrykkes med ordene fra 1. Kor. 15,58:

Vel vidende, at ej forfængelig
 Den Gjerning er, som Herren valgte sig

(PS I, s. 327) jf. fremhævelsen af det samme bibelsted i 1824-prædikenen (se ovenfor). Og i »Nyaars-Morgen« hedder det efter Åndens tale (str. 54):

Saa lød fra det høje,
 Hvor stille jeg sad,
 Med Ordet for Øje,
 En Røst over Blad;
 Jeg lytted, jeg loved
 Den Herre saa blid,
 Jeg ypped, jeg voved
 Den standende Strid,
 Jeg høded, jeg hugged,
 Jeg sang og jeg sukked,
 Min Hu stod til Sejer og Fred.

Især de fire første linier er i denne sammenhæng bemærkelsesværdige; de synes at røbe, at Åndens åbenbaring rammer Grundtvig, hvor han sidder i ensomhed med sit Ny Testamente opslået – en situation, der bedst kan identificeres med skovoplevelsen, hvor Grundtvig sidder på stenen i skoven og læser 1. Kor. 15,55-58. Og sprogbroen i de følgende linier i strofe 54 minder om bevægheden i digtet til Sibbern:

Jeg takkede, jeg higede, jeg bad

(PS 1, s. 326) og i 1824-prædikenens formentlige genfortælling af skovoplevelsen: »...jeg troede, jeg tvivlede, jeg haabede, jeg frygtede, jeg knurrede, jeg takkede ...« (jf. ovenfor). Strofe 54 må således tolkes anderledes end hos Begtrup: »Det var, medens Gr. som ung Kapellan i Udby (1811) sad og læste Bibelen, at han følte Kald til at begynde Fortsættelsen af Luthers Reformation med Mund og Pen« (N. F. S. Grundtvig: Nyaars-Morgen (1901), s. 63).

I »Nyaars-Morgen« skildres derefter i stroferne 55ff præstegeneringen i Udby, og der er således grund til at antage, at skovoplevelsen 31. maj 1811 også har en central plads i »Nyaars-Morgen«.

1825

På 5. søndag efter trinitatis 1825 prædiker Grundtvig (GP 3, s. 189ff) over epistelen (1. Peter 3,8-15a) med temaet: »Hvo er den, som kan skade eder, naar I efterfølge det Gode!« (3,13), men

beretningen om Peters fiskedræt strejfes og muligvis også skovoplevelsen, når Grundtvig besvarer prædikenens tema ved at lade Peter svare; han har mødt Herrens godhed: I veed, »... hvorledes Han overvældede mig arme Synder med Godhed, saa jeg skamfuld nedsank for hans Fødder, og sagde: Herre! gak ud fra mig, thi jeg er et syndigt Menneske, men han vilde ikke slippe mig men sagde: frygt ikke følg mig! fra nu af skal du fange Mennesker. Da forlod jeg alle Ting og fulgde« (s. 190). Den knælende, skamfulde Peter spejler den knælende Grundtvig i skoven. Hermed får vi yderligere en forklaring på, hvorfor skovoplevelsen mindes netop på 5. søndag efter trinitatis.

Søndags-Bogen

»Søndags-Bogen« har kun een prædiken over Peter Fiskedræt (2. udg. (1859), bind 2, s. 438ff). Oplevelsen i 1811 huskes: »Det var tidlig, Venner! i mine Præste-Dage, at dette Fisker-Evangelium greb og henrev mig, thi det var den første Gang, jeg dermed udkastede Garnet, men dog maa jeg endnu ogsaa herom bekien- de: jeg har ikke grebet det, men tragter kun efter at gribe det, som jeg grebes af Fiskerne fra Galilæa, om hvilke Herren havde talet i for- dum Tid, ved Propheten *Ezechiel* i det syv og fyrretyvende at de skulde staae ved det døde Hav, hvor Vandene lægedes af den hellige Flod, og fange Fisk i Mangfoldighed!« (s. 449). Ezekiel- stedet følger med fra prædikenerne i 1811 og 1823. Just fordi Peters fiskedræt og hans kald blev et så stærkt udtryk for Grundtvigs egen kaldelse, forstærkes understregningen af, at dette evangelium især må tiltale *alle* mennesker, der er bestemt af afmagt, frygt og håb (s. 443): »Ogsaa her, som overalt, sammensmelter hos Herren, hos Guds og Marias Søn, hvad vi maae kalde overnaturligt med, hvad der er os som Mennesker naturligt« (s. 446), fordi *ordet* er »det menneske-naturlige Middel« til at forbinde mennesker. Der er tydeligvis tale om en ny, positiv vurdering af det menneskelige og naturlige i kristendommen, formentlig en *Irenæus*-inspiration, der kulminerer i 1838 (se nedenfor), men mødet med *Irenæus* forstærker – set i denne sammenhæng – kun den betydning, Peters fiskedræt og skovoplevelsen i forvejen havde for Grundtvig, fordi han blev kaldet netop som et menne-

ske, der svingede mellem frygt og håb. Af samme grund får fra nu af oversættelsen »fange mennesker *levende*« (findes allerede i 1821) en programmatisk betydning for Grundtvig – iøvrigt som en korrekt oversættelse af det græske ζῶγον (Lukas 5,10).

1832

Ordet »levende« føjes ikke ind i det udhævede tema i prædikenen på 5. søndag efter trinitatis 1832, men prædikenen sluttning bekræfter temaets betydning: »Det var det første Ord der trøstede mig i min Embeds-Førelse og det bliver det Sidste altid det Eneste, thi giennem Dagens Evangelium udsprang alt det Liv der har været i min Prædiken, altsaa ogsaa det der kan blive, saa jeg er selv en af dem der nødigst kan undvære Tro paa dets fuldkomne Sandhed i Eet og Alt, men Gud skee Lov! jeg kan heller ikke huske den Tid i mit christne Levnets-Løb da jeg fristedes til at tvivle derom. Gud, lad mig fange Mennesker i Jesu Navn Amen!« (GP 5, s. 274). Den opstemte indledningsbøn (s. 268f) citerer Ef. 4,11, dvs. fra 4,10-16, der var teksten til Grundtvigs første prædiken i Udby-Ørslev (se ovenfor, s. 16), men prædikenen selv tager et i 1830'erne yndet emne op: troen på miraklerne. Historiciteten vedrørende beretningen om Peters fiskedræt har været omtvistet, men kan ikke være det i den levende kirke, der ved sin blotte eksistens er det store mirakel, der beviser det mindre mirakel.

1833

Prædikenen på 5. søndag efter trinitatis 1833 er en af grundpillerne i denne undersøgelse; referatet af skovoplevelsen kan skrives ud som et prosadigt, der gengives ovenfor (s. 13f); det er allerede blevet kommenteret; her skal kun tilføjes, at Grundtvig tolker Herrens tiltale med de udtryk, der sidenhen især blev lyst i kuld og køn af Grundtvig selv, fx. udtrykket »Troens Ord«. Herren lagde Grundtvig på sinde

det Troens Ord, jeg skulde prædike.

Men Grundtvig begrundet yderligere, hvorfor Peters fiskedret altid gør indtryk på ham; når dette evangeliums ord lød, »... da klang det for os som vort egenlige Kalds-Brev saa vor Tale den Dag, hvormed vi saa end begyndte kom immer til at ligne en Indtrædelses-Prædiken, hvori Embeds-Førelsen, med Frygten og Haabet der ansvæve, Sorgen og Glæden der ledsage den greb og bevægede os og kæmpede med hinanden om vor Mund og vort Hjerte« (GP 6, s. 260f), altså netop de momenter, der i prædikenen i »Søndags-Bogen« gør dagens evangelium så menneskeligt, og som også svarer til den bevægethed, hvormed skovoplevelsen mindes i 1824 (se ovenfor). Og Grundtvig priser den kærlighed og det lys, dagens evangelium gennem årene har givet ham og derved skabt en voksende klarhed hos ham, »... thi jeg veed jo med mig selv, at det var netop det samme Lys jeg saae og tilbad og frydede mig i for tyve Aar siden, som det jeg nu ser og tilbeder og fryder mig i, skøndt det dengang stod meget dunklere for mig end det gjør nu, og at jeg havde været en ulægelig Daare, om jeg ei vilde troet paa Lyset, før det havde den Klarhed, det for mig umuelig kunde faae, uden ved at skinne i mit Hjerte og lære mig hvad det vil sige, at Herren saer Lys for de Retfærdige, som vil troe paa Lyset for at blive Lysets Børn« (s. 263f). På sin egen måde siger Grundtvig hermed, at oplevelsen fra 1811 stadig fortolket og uddybet har betydning for ham. Just fordi den personlige oplevelse vokser i ham og dermed demonstrerer sin menneskelige og guddommelige gyldighed, kan han desto frimodigere fare ud på hjertedybet hos sine tilhørere.

1834

Prædikenen på 5. søndag efter trinitatis 1834 gør stærkere end i »Søndags-Bogen« opmærksom på oversættelsen: fange mennesker *levende* som et hovedpunkt. Samtidig udsendte Grundtvig »Den danske Statskirke upartisk betragtet«, og i flugt hermed kæmper han for løsning af sognebåndet, for folk skal ikke tvangskristnes: »Det er da, reent ud sagt, at alle de som ikke godvillig bekiende den Herre Jesum Christum og troe at Gud opreiste ham fra de Døde, faae Lov til at nægte Herren og bekiende deres Vantro, og at alle de, der vil prædike en anden Jesus og forkynde

et andet Evangelium end vi, faae ogsaa Lov dertil, ligesaa frit Forlov som vi ønske til at bekiende ham, vi have troet paa (GP 7, s. 265). Den naturlige respekt skylder man *levende* mennesker.

1835

På 5. søndag efter trinitatis 1835 udhæves som tema Peters udsagn om, at han på Jesu ord vil udkaste garnet. Det er »et Liv-Udtryk i Herrens Huus fra Slægt til Slægt« (GP 8, s. 266) sagt snart med ligegyldighed eller fatalisme eller med et suk, og især præster må grunde over, om de virkelig kan tilegne sig den magt og myndighed, Herren gav Peter. Svaret gives i og med dåben, hvor vi blev disciple på linie med Peter, og med ordinationen, der gav os magt og myndighed til at fange mennesker som Peter. Den omstændighed, at ordinationen nævnes, bringer 1811 i erindring.

1836

I prædikenen på 5. søndag efter trinitatis 1836 tager Grundtvig sit udgangspunkt i de menneskelige forudsætninger (jf. »Søndags-Bogen«) udtrykt således: Hvad der glæder og fornøjer prædikanten, må og skal være det samme, som glæder og fornøjer hans tilhørere: »Det er desaaarsag Hoved-Sagen og Grund-Sætningen i den Kunst at prædike Guds Riges Evangelium, at det altid staaer os levende for Øie, hvortil vi er kaldte og udsendte, som der staaer i Dagens Evangelium: frygt ikke, herefter skal du fange Mennesker, fange dem levende« (GP 9, s. 356); prædikenen er en højst personlig sag eller sagt på en anden måde: prædikanten skal tale ud af den frygt og det håb, der også er hans tilhøreres. At det sker, sikres af beretningen om Peters fiskedræt, »... thi Dagens Evangelium om Herren og Peter ved Genesareths Sø har til alle Tider i levende Munde været en udtømmelig Glædes-Kilde og er derhos et af de store Prædikant-Evangelier, der umuelig kan møde Ordets Tjenere, uden at være dem det Kiæreste og Glædeligste, de den Dag kan finde« (s. 258), og i samme grad som vor prædiken nærmer sig Herrens, vil virkningerne ikke udeblive.

Prædikenen demonstrerer, at Grundtvig har et særdeles per-

sonligt forhold til dagens tekst. Uden at 1811-oplevelsen udtrykkeligt nævnes, skimtes den alligevel tydeligt.

1837

Ligesom i 1834 giver prædikenen på 5. søndag efter trinitatis 1837 Grundtvig anledning til at tage stilling til et aktuelt emne, nemlig spørgsmålet om de gudelige forsamlings ret. De skriftkloge med ånd kan ikke med rette hindre ustuderede folk i at forkynde. Peters kaldelse og virksomhed er et bevis på det rimelige heri, for det »garn«, han trak med, var Guds ord, og når en menneskefisker af Peters slags møder os, må vi snarere bede om at blive indviet af ham end omvendt (Matt. 3,14!).

Når spørgsmålet om de gudelige forsamlinger og de ikke-ordnede prædikanter bliver et problem for Grundtvig netop på denne søndag, kan det meget vel tænkes at hænge sammen med, at Grundtvig ganske vist blev ordineret, men modtog sin direkte kaldelse af Gud Herren selv to dage efter.

1838

På 5. søndag efter trinitatis udhæves Jesu ord til Peter: »*Frygt ikke! herefter skal du fange Mennesker!*« (GP 11, s. 258) som det ord, hvormed Herren byggede sin kirke, således som det kraftigt blev bevist på pinsedag. Derfor var dette ord også på præsternes læber sidenhen: »Ogsaa mig faldt det derved først paa Sinde, til velsignet Opmuntring, men skal herefter ingenlunde være bundet til Evangelie-Bogen eller til nogen Bog, til denne eller nogen Søndag, men vandre frit paa Aandedrættets Vinger under klar Himmel og indvie alle dem, som Herren udsender og trøste dem under og over al deres Møie paa Jorden, og som et fast prophetisk Ord af Herrens egen Mund lyse for dem, som Natlampen i Mørket, til Dagen gryer og Morgenstjernen oprinder i deres Hjerte« (s. 259). Jesu ord til Peter ophøjes til samme rang, som Grundtvig ellers tildeler ritualordene; det er bemærkelsesværdigt, og med dette »Ord af Herrens egen Mund«, der vandrer frit »under klar Himmel« kan han næppe tænke på andet end sin oplevelse 31. maj

1811. Derfor bliver oversættelsen »fange *levende*« også vigtig for ham i denne sammenhæng: man skal ikke samle mennesker til kirkegården, men til den levende menighed: »... Man glemde der er et naturligt Liv, som gjør Mennesket til en levende Sjæl og der er et aandeligt Liv, som gjør ham til et Guds Barn i den Eenbaarne, men, som Apostelen skriver, det Aandelige er ikke det Første, men først det naturlige og saa det aandelige, først i den første Adam af Jorden og saa i den Anden, som er Herren fra Himlen« (s. 260). Tidligere i året 1838, formentlig i januar, skrev Grundtvig sit programdigt »Menneske først og Christen saa« (GSV III 156) (jf. GP 11, s. 12f), men først i nærværende prædiken sættes dette forhold for alvor i relief; den omstændighed, at Jesus fangede Peter og hans fæller på deres *menneskelige* betingelser – som fiskere – forklarer sætningen: Menneske først og kristen så. Det ses i dagens evangelium: »... Grunden laae i dets Naturlighed, og deri at det Naturlige er ingenlunde det Aandelige modsat, men er dets jordiske Billede og Lignelse, saa da Herren brugde en Lignelse, der naturligst tiltalde Fiskeren, da fangede han ham og Zebedæi Sønner, hans Stalbrødre, thi det Aandelige, som Fiskerlivet afbilder gjorde derved vel kun et dunkelt, men dybt og levende Indtryk paa deres Hjerte... (GP 11, s. 263), og derfor kan vi dristigt udkaste »... Garnet paa Herrens Ord i den Vished, at som Han haver sagt, saa skal det skee, vi skal fange Mennesker levende, og det des flere og des vissere, jo naturligere de ere og jo mere naturlig vi kan tiltale dem i vor Herres Jesu Navn Amen!« (s. 263).

Selv om tanken teologisk er inspireret og formuleret af Irenæus (se GP 11, s. 51f), er tankens udfoldelse i forbindelse med Peters fiskedræt efter al sandsynlighed bestemt af Grundtvigs oplevelse af Herrens særlige åbenbaring for ham i skoven 31. maj 1811. Det er hans grundoplevelse af, at Herren bøjer sig ned og tager sig af ham personligt; det er hans oplevelse af, at netop det menneske, der vedkender sig sin frygt og sit håb, kan møde Gud. Programmet *menneske først og kristen så* er i sidste instans en refleks af 1811-oplevelsen. Eller som det hedder i »De Levendes Land« formentlig i den samme inspirationskæde:

O himmelske Navn!
som aabner for vores din hellige Favn.

Saa Aanden usmittet kan røre ved Støv,
 Og levendegiøre det visnede Løv,
 O lad mig nedknæle saa dybt i mit Leer,
 At Gud mig kun seer!

(jf. ovenfor, s. 34f).

En uge efter, at prædikenen i 1838 er holdt, offentliggør Grundtvig den kendte salme »Der sad en Fisker saa tankefuld« (GSV II 74 jf. DS 127), der alene ved sin begejstring røber sammenhængen med prædikenen. Det er med rette, den står i salmebogen, selv om mange anser den for at være lystigere, end en salme bør være, men den er netop lystig for at understrege det menneskelige!

I den originale nedskrift ændres det sidste vers' tre linier, og der føjes et afsluttende vers til, der er af interesse for denne undersøgelse:

Kun levende Folk kan os forstaae,
 Kun Hjerter, som evigt Liv attraae,
 De høre, dem Herren kalder!

Saa gik det klarlig den Pindse-Dag
 Da Herren til Fangst gav Lykke,
 Da *Peder* toned sin Mesters Flag
 Og gjorde sit Svende-Stykke
 Og end efter attehundred Aar
 Vi fisked ved høilys Dag i Gaar,
 Og klarest det skeer i Morgen

(fasc. 381); de sidste linier kan udtrykkes, som det hedder i slutningen af »Menneske først og Christen saa« (GSV III 156,8):

Om Christen ei han er i Dag
 Han bliver det i Morgen!

1839

Efter at være blevet præst ved Vartov prædiker Grundtvig første gang over Peters fiskedragt på 5. søndag efter trinitatis 1839. Dette evangelium må altid trøste og glæde Herrens tjenere og især Grundtvig, der nok engang fortæller, hvad der hændte ham i 1811:

»Og jeg, som af Guds Naade har det samme Ærende føler mig altid særdeles opmuntret ved at mødes med det store Fisker-Evangelium, fordi det minder mig ikke blot om hvad der forud skedte ved den Galilæiske Sø og ved denne Fiskers Simon Peders Vidnesbyrd om Herren baade for Jøder og Hedninger, men det minder mig tillige ret levende om hvad der hændtes mig selv, da jeg første Gang skulde tale til Folket om dette Evangelium, thi da var jeg nys indviet til det hellige Læreembede, følte dybt, det er en Konst, der vidt overgaaer al menneskelig Fornuft og Forstand med Saligheds Frugt at forkynde Evangelium og »rettelig at dele Sandheds Ord,« [2. Tim. 2,15] og jeg var derhos ung, ung af Alder og endnu langt yngre, spæd i Christendommen; men med dette Evangelium syndes jeg, Herren mødte mig, og sagde ogsaa til mig: frygt ikke! herefter skal du fange Mennesker, naar jeg tænkte: jeg er ung, ja, et spædt Barn i Christo, saa jeg forstaaer ikke at tale, trænger selv til Mælk og kan ei fordøie haard Mad, da syndes mig, Han svarede mig som Profeten: tal ikke om din Ungdom, men gik hvor jeg sender dig og rygt i alle Maader, det Ærende, jeg giver dig og frygt ei for Nogens Ansigt, thi Jeg er med dig til at udfrie dig, siger Herren, ja, billedlig talt var det mig virkelig, som skrevet staaer, Herren udrakke sin Haand og rørde ved min Mund og Herren sagde til mig: see, Jeg har lagt mine Ord i din Mund og har du ikke læst, at af de Spædes og Diendes Mund vil Jeg berede mig Priis. Og naar jeg tænkte: hvem er dygtig til alt Dette? da syndes det mig, Apostelen *Paulus* trak mig til sig og sagde: ikke at vi er dygtige af os selv til at betænke Noget som af os selv, men al vor Dygtighed er af Gud som gav os den Helligaand og satte os istand til at være den ny Pagts Tjenere, ikke Bogstavens, som ihjelslaaer, men Aandens, som gjør levende. See, fra den Time gik jeg trøstig, hvor jeg kunde mærke, Herren sendte mig og angrede aldrig de mødige Fjed, hvor det gjaldt om at rygte Hans Ærende, og fattedes aldrig Ord til at prise Hans Kiærlighed og fortælle Hans underlige Gierninger bland[t] Menneskens Børn, fattedes aldrig Ord, som kunde tiltale og bevæge mit eget Hjerte, altsaa ogsaa deres, der, ligesom jeg, følte, de var Mennesker, arme Syndere, Døden hjemfaldne, følte, at menneskelig Herlighed er som Engens Blomst, der praler og visner, men at Guds Ord varer evindeligt.«

(GP 12, 164f). Her er åbenbaringen i skoven fortalt endnu udførligere end i 1833; svarende til strofe 7 i »De Levendes Land« bemærkes, at Grundtvig nu kan fortælle, at Herren billedligt udrakte sin *hånd* og rørte ved hans *mund*, ikke ved hans *øjne*, for siden 1825 havde ordet af Herrens egen mund fået en anderledes fundamental betydning. Oplevelsen genfortælles med flere enkeltheder, bl.a. refereres der til Grundtvigs første prædiken 16. juni 1811 og dens brug af 1. Tim. 4,12-14 (se ovenfor, s. 16), men oplevelsen tolkes samtidig ud fra hans nuværende situation,

bl.a. antedateres striden om den Helligånd til 1811, og den mageløse opdagelse 1825 tolker det »ord«, hvorpå garnet skal kastes ud.

1840

Grundtvigs oplevelse 31. maj 1811 og den mageløse opdagelse i 1825 er hans to grund-åbenbaringer. Det kommer stærkt til udtryk i prædikenen på 5. søndag efter trinitatis 1840, hvor 1811-oplevelsens betydning når sit højdepunkt. Endnu i prædikenerne i 1838 og 1839 kunne han sige, at 1811-oplevelsen var udgangspunkt for hans udvikling til stadigt voksende klarhed i og med den mageløse opdagelse, men der var unægtelig forskel på oplevelsen i 1811 og opdagelsen af dåb og nadver i 1825. Sagt anderledes: der er ikke tale om een, men om to åbenbaringer.

Det får Grundtvig elegant udtrykt i sin prædiken ved til indledning at citere Ps. 62,12, og han synes endvidere at huske sin store 1818-prædiken om det endegyldige budskab ved Kristus ved tidernes ende (Hebr. 1,1-3 (se ovenfor, s. 31)):

Christne Venner!

Gud har talet een Gang, det har jeg tvende Gange hørt, synger David, og det rinder mig idag med Rette ihu, ved at gientage det deilige Evangelium om Guds Ord, jeg her oplæste, thi er det deiligt for alle Christne, og dobbelt saa for alle Ordets troe Tjenere, da er det tredobbelt saa for mig, som aldrig kan høre eller læse Evangeliet om Peders Fiskedræt og Kaldelse, uden med Glæde at mindes den lykkelige Time i mit første Præste-Aar, da det gik op for mig i Lys, som Morgenstjernen, at Gud har talet een Gang for Alle, saa det lyder giennem alle Tider paa Jorden, ligesom Hans Røst i Himlen giennemtoner Evigheden. Ja m.V. det kan jeg med Sandhed sige, jeg haver tvende Gange hørt, og den første Gang var, da jeg først skulde prædike over dette Evangelium og følte dybt, at den sædvanlige Prædikemaade i vore Dage var død og magtesløs, saa vi maatte vel sige med Simon: vi har arbeidet hele Natten og fik intet, thi da slog det mig som et Lyn, hvad Simon lagde til: dog paa *dit Ord* vil jeg udkaste Garnet, og skiøndt det dengang endnu stod saare dunkelt for mig, hvordan Herren havde talet, saa Hans Røst virkelig rakde til Jordens Ender, saa alle Hans Faar kunde høre Hans Røst, derpaa kiende den gode Hyrde og følge Ham, saa lynede det dog omkring mig, jeg skimtede Livets Vei, og erfarede fra den Dag, at jo troskyldigere vi kan tage det velbevidnede Ord af Herrens egen Mund, som om vi hørde det med

disse vore Øren, desmeer kommer der Liv i vor Tale og Kraft i vor Røst fra Ham, hvem baade Kraften og Miskundheden tilhøre, ja fra Ham som er baade Naade og Sandhed. Vel trængde jeg haardt til at høre det een Gang endnu, til at høre det anden Gang, at Gud har talet een Gang for Alle, ja, til at høre hvad vi alle havde glemt, at det Livets Ord som eengang talt af Herren lyder for alle Slægter i Hans Huus er Indstiftelsens Ord i Daaben og Nadveren, saa i dem har Han plantet et Livets Træ midt i sit Paradiis, som aldrig visner, men hvor alle Hans Troende skal æde og leve evindeligt, vel trængde jeg haardt til at høre det, da det ellers er en mørk Tale, immer vaklende og ubestemt, tiest tom, og naar den ikke er det, altid i største Fare for at udarte til sværmeriske Griller at vi prædike Hans Ord og ei vort Eget, skøndt Han hverken er synlig iblandt os, eller skiænker nye Aabenbarelser, men derfor maa jeg dog ligefuldt glad og taknemmelig mindes det første Lysglimt over Ordets Vei fra Herrens Læber til vore, thi velsigne vi det Øieblik, da vi først mødte en kjær Ven og fik Godhed for ham, skøndt det varede længe, før vi blev ret bekiendte og fortrolige med hinanden, hvormeget mere maae vi ikke da velsigne det Øieblik, da vort Øre først oplodes for det Ord, som er Liv og Aand, og som gjør levende, hvor svagt og dunkelt det end lød for os, og hvorlænge vi end maatte lytte, før vi mærkede ret hvor Lyden kom fra, saa vi med sikke Skridt kunde nærme os Pagtens Ark og Naadestolen, hvor Herrens Røst er med Kraft, Herrens Røst er med Herlighed!

Grundtvig ønsker at slå fast, at han to gange har hørt Gud tale een gang for alle, første gang, da Guds røst lød til ham i skoven, men karakteristisk nok lægges vægten nu ikke længere på ordene: *frygt ikke, herefter skal du fange mennesker*, men på Peters ord forinden: *på dit ord vil jeg udkaste garnet*, og »dette ord« åbenbares for Grundtvig, da han opdagede ordene ved dåb og nadver. Hovedsagen for Grundtvig er, at det er en erkendelse, der efterhånden er vokset frem hos ham; nu veed han, at »Herrens Ord er med Kraft, Herrens Ord er med Herlighed«, Ps. 29,4, der var bestemmende for prædikenerne i 1821 og ganske særligt i 1822 (se ovenfor, s. 19 og 20). Grundtvig har altså modtaget to særlige »åbenbaringer«.

Resten af prædikenen i 1840 forklarer dette ords særlige karakter, og Peters kaldelse kommer til at spejle dåbens mening og dåbens situation; selv om døbeordene har lydt til hver enkelt: »jeg døber dig i Navnet Faderens, og Sønnens og den Helligaands, da taaler Han godt vi svare, hver for sig, det har jeg aldrig mærket, at Du, Mester selv har døbt mig, eller at min Daab førde mig til Faderen og Sønnen og den Helligaand, naar vi kun lægge

til: men paa dit Ord vil jeg troe det er saa, og see, hvad det kan gjøre – Men naar vi nu see det, da giælder det om Ydmygheden, hvormed Simon faldt ham til Fode og sagde: Herre! gak ud fra mig thi jeg er en syndig Mand – Kun da lyder frygt ikke! til os alle og til Ordets Tjenere, herefter skal vi fange Mennesker«.

Den energi, hvormed Grundtvig skal forlige åbenbaringen i 1811 med sin kirkelige anskuelse, viser, hvor stor en rolle skovoplevelsen spiller for ham 29 år efter.

1841

På 5. søndag efter trinitatis 1841 (VP, s. 60ff) genoptager Grundtvig temaet fra 1838-prædikenen, hvis tema var *menneske først og kristen så* (s. 43f), denne gang med særligt henblik på foreningen af menneskeligt og kristeligt hos Jesus i evangeliet: når vi tror, at Jesus var Guds Søn, »... da kan vi umuelig betragte denne Hans forunderlig Ydmyghed og Venlighed, Hans Omgængelighed med de Ringeste blandt Folket, Hans Omhu for deres timelige Næring og Hans Deltagelse i deres ringe Sysler uden at see Glimt af Paradiset, hvor Gud taler med Mennesket Ansigt til Ansigt og omgaaes med ham som sin Næste« (s. 61). Det er en betragtning af forholdet mellem Jesus og Peter, der i sin naturlighed ikke er »mindre reen menneskelig, end den er christelig« (s. 62). Oplevelsen i 1811 nævnes ikke, men den ligger gemt i den stærke tale om Jesu menneskelighed.

1842

I prædikenen på 5. søndag efter trinitatis 1842 (fasc. 32) er udgangspunktet Peters ord: »Paa dit Ord vil jeg udkaste Garnet«, og tankegangen fra 1840-prædikenen gentages. Peter og de andre apostle kunne forkynde evangeliet, fordi de havde et Guds ord talt til dem at holde sig til; det har forkynderne efter apostlene ikke haft eller ikke vidst, at *de* havde, og derfor mistede forkyndelsen sin kraft, og tilhørerne blev færre. Dermed lægger Grundtvig op til en beskrivelse af sin mageløse opdagelse i 1825: »Ja m. V. saadan en mørk Time har jeg ogsaa havt i Ordets Tjeneste,

da jeg, efter flere Aars Forkyndelse af Evangeliet maatte bekien-
de, at jeg havde seet flere troende døe end fødes, ja vidste snart
ikke om jeg udenfor mig selv havde sporet Fødselen af det samme
Liv, jeg, om end svagt, havde sporet i mit eget Inderste og følt
mig drevet til at aabenbare, prise og forplante! Men Herren være
lovet for den mørke Time som for de mange lyse Aar og Dage
baade før og siden, thi jeg maa sige med Psalmisten: Herre! Da-
gen hører Dig til men Natten hører Dig ogsaa til, Du skabde
baade Soel og Maane, Sommer og Vinter beskikkede Du«. Men
selv i den mørke time finder forkynderen ud af, hvori fejlen
stikker: »Saasnart vi imidlertid besinde os paa vort Kald, da kan
vi svare baade gode og onde Aander vi er *Christne*, vi er ved
Daaben optagne i Apostlernes Samfund, med Gud-Fader og den
Herre Jesus Christus, saa Apostlerne har i det mindste vinket ad
os alle som Stalbrødre til at hjælpe dem at drage, og vi, hvem det
hellige Præste og Prædike-Embedet efter Apostolisk Skik er over-
antvordet i Faderens og Sønnens og den Helligaands Navn vi har
derved klarlig faaet Deel i Forjættelsen: herefter skal du fange
Mennesker, jeg vil gjøre eder til Menneske-Fiskere!«. Dermed har
den mageløse opdagelse optaget pladsen som den centrale
åbenbaring for Grundtvig, men det er bemærkelsesværdigt, at
dette opgør mellem de to åbenbaringer netop skal ske på søndag-
en med Peters fiskedræt som tekst. Oplevelsen i 1811 er ikke
glemt.

1844

Grundtvig prædiker ikke over beretningen om Peters fiskedræt i
1843, da han i denne sommer var på sin sidste Englandsrejse. Men
i 1844 holder Grundtvig efter krisen i forsommeren (jf. »Sov
sødt, barnlille«) på 5. søndag efter trinitatis en stor prædiken
(fasc. 34) over Jesu ord til Peter: »Frygt ikke! herefter skal du
fange Mennesker«, en befaling, der skal opfattes som en fra fi-
skerlivet hentet lignelse, der peger hen på den åndelige kamp i
hjertedybet, når evangeliet forkyndes i konflikt med alle mulige
menneskelige lærdomme. Mennesket vil nemlig nødigt gribes af
den eneste hånd, det er værd at gribes af, og som derfor er det
eneste håb, der gives: »Og denne Standhaftighed, denne Udhol-

denhed i Herrens Tjeneste, denne Vished i Haabet, at Herrens Gierning, og vor Gierning i Ham og Hans Navn, kan ikke være forfængelig, skal ikke være forgiæves, den kan vi, saavel som *Peder*, umuelig have, med mindre Herren har sagt til os: frygt ikke! herefter skal I fange Mennesker, *herefter* skal det lykkes, saa min Haand skal være med eders Haand, og min Mund skal være med eders Mund til at gribe dem saa I fange dem levende...«. I parentes bemærket: oplevelsen i 1811 er ikke glemt; det er jo 1. Kor. 15,58, der ovenfor citeres, jf. digtet til Sibbern:

Udretter flittelig det Herrens Værk!
Vel vidende, at ej forfængelig
Den Gjerning er, som Herren valgte sig

(jf. ovenfor, s. 12 og 15).

En sådan standhaftighed må findes hos de præster, der er kaldede på apostolisk vis og under håndspålæggelse; de må være grebne selv for at kunne gribe næsten, hedder det i et højstemt afsnit, der kan udskrives som prosadigt:

gribe paa det ømme Sted
og gribe med den Kraft,
som er ikke hos Kiød,
men kun hos Guderne,
gribe med Guddoms-Kraften,
som kun skinner i Guddoms-Ordet,
men viger aldrig derfra,
slumrer om Natten,
som Fuglen i Skov,
men vaagner med Morgen-Gryet,
naar Vindene puste
og Bladene rasle,
og Skyerne hvidne,
og Solen oprinder,
Guddoms-Kraften, som da vaagner
og overvælder alle dem,
der har inderlig Lyst
til at leve og see gode Dage
kan og vil
annamme og beholde *Velsignelsen*
til *evig* Arv og Eie.

Denne beskrivelse af guddomskraften, der griber og fornyer den

troende som morgenens kvægende komme, minder om Grundtvigs skildring i digtet til Sibbern 1811 af, hvordan han rejste sig efter sin oplevelse:

Jeg rejste mig, alt som en Blomst, der mat
 Sit Hoved har i Dagens Hede sænket,
 Men kjæk det løfter udi Sommernat,
 Af mild og kvægsom Himmeldugg bestænket

(PS I, s. 328). I 1844 bringes det i erindring i Grundtvigs overvindelse af depressionen:

Sov sødt Barnlille,
 Lig rolig og stille,
 Saa sødelig sov
 Som Fuglen i Skov,
 Som Blomsterne blunde i Engle!
 Gud Fader har sagt:
 Staaer Engle paa Vagt,
 Hvor mine de Smaa er i Senge!

(GSV IV 29,1).

Selv om Grundtvig i 1843 havde været i England og under dette sidste ophold fået en stærk afsmag for den engelske højkirkelighed og påberåbelsen af den apostolske succession i forbindelse med bispeembedet, fremhæver han alligevel i denne prædiken de retteligt indviede bispers og præsters betydning; de alene har ret til at forkynde og forrette dåb og nadver, men det kan aldrig blive et mekanisk »Silde-Fiskeri«. Guds ord i dåben og nadveren og hjertets tro derpå er de nødvendige komponenter i denne proces, og Herrens embedsmænd er i denne sammenhæng kun for redskaber at regne.

Den sidste del af Grundtvigs liv som prædikant

I de følgende år svækkes erindringen om skovoplevelsen i 1811 i prædikenerne på 5. søndag efter trinitatis. I 1845 (fasc. 35) er prædiken kort og ufuldendt. I 1846 (fasc. 36) anfægtes Grundtvig af ordene om, at disciplene »forlod alle ting«; det betyder for nutidens præster, at de ikke skal lade noget forhindre dem i troligt at passe deres embede. I 1847 (fasc. 37) spores et indslag af Grundtvig

vigs hukommelse, idet han mindes sin dimisprædiken 1810 og dens tema: »Hvi er Herrens Ord forsvundet af Hans Huus?«. I 1810 var det et ord på rette tid, men egentlig var spørgsmålet galt stillet, for Guds ord (ved dåb og nadver) kan aldrig forsvinde fra kirken; spørgsmålet er alene, hvorfor ordet lyder forgæves. Den kirkelige anskuelse eller »åbenbaringen« i 1825 har nu taget magten. I 1848 (fasc. 38) spores ganske vist en mindelse om 1811 og skriftstedet (1. Kor. 15,58) i digtet til Sibbern: Peters resultater kan *vi* ikke forvente, men vi skal i stedet spørge, om vi har den samme Ånd som apostlene: »... da er vi visse paa, vor Gierning i Herren hverken har været, eller skal, saalænge Gud giver os Kraft til at fortsætte den, findes forgiæves«. I 1849 (fasc. 40) er evangeliet trøsteligt: enhver skal – som Peter – stole på Gud i sin syssel, og dette synspunkt videreføres som en opfordring til solidaritet med den danske sag i den slesvigske krig. I 1850 (fasc. 41) gøres gældende, at »fange mennesker« er blevet udnyttet som en opfordring til at tvangskristne mennesker. I 1851 (fasc. 42) tages samme tema op som i 1846. I 1852 (fasc. 43) udhæves ordene: »Herefter skal du fange Mennesker«, ord, der »... har for alle Evangeliets Tjenere været og vil for alle være, hvad de ogsaa var og er for mig, det guddommelige Trøstens og Spaadommens Ord, som ingen af os kan undvære ...«. Grundtvigs oplevelse i 1811 strejfes. I 1853 (fasc. 44) prædiker Grundtvig i Rønnebæk-Olstrup; der foreligger kun to lidt intetsigende udkast. I 1854 (VP, s. 345ff) genoptages temaet fra 1846 og 1851. Prædikenen præges af, at Grundtvig den foregående søndag mistede sin anden hustru, Marie Toft. I 1855 (Konfrontation, s. 136ff) prædiker Grundtvig over ordene: »Frygt ikke! herefter skal du fange Mennesker levende!« og fremhæver frygten og håbet som nødvendige komponenter i forkyndelsen.

I 1856 (Regeneration, s. 123ff) indskærper Grundtvig i en stor prædiken, at det gælder om at agte på *følgerne* af Peters fiskedræt: kirkens udbredelse og vækst. Spørgsmålet er nu, om Herrens løfte til Peter også går i opfyldelse i og med os:

»Dette er imidlertid et Spørgsmaal, som enhver af os, der udgiver sig for at prædike Christi Evangelium som en Guds Kraft til Frelse for alle de Troende, egenlig kun kan besvare for sin egen Part, og jeg skal da ogsaa kun for min egen Part i Evangeliets Forkyndelse for alle Folk besvare det i Sandhed og Oprigtighed.

Dengang jeg, i Henseende til Christendommens Alder for nylig, men i Henseende til min egen Menneske-Alder for længe siden, snart et halvt Aarhundrede tilbage, begyndte at prædike *Jesu Christus* den Korsfæstede for en meget selvklog og vantro Slægt, da gjorde jeg det naturligviis med det faste Forsæt at udkaste Garnet ene og alene paa *hans*, Vorherres *Jesu Christi* eget Ord, saa jeg sagde med min Mund og i mit Hjerte: ikke os, Herre, ikke os, men giv dit Navn Ære for din Miskundheds og din Saligheds Skyld, med dette faste Forsæt og i den Forudsætning, at skiøndt jeg var et syndigt Menneske, var en arm Synder, saa havde dog den naadige og barmhjertige Herre ikke blot, sit Frelser-Navn til Ære, dæmpet min Frygt og slukket min Sorg med sit himmelske frygt ikke! Fred være med dig, men at han ogsaa, da jeg under Haands-Paalæggelse i Faderens og Sønnens og den Helligaands Navn indviedes til hans, Vorherres *Jesu Christi* Evangeliums Tjener, virkelig i Aanden havde sagt til mig, som til Simon Peder: fra nu af skal du fange Mennesker levende.

Ja, med dette Forsæt og i denne Forudsætning begyndte jeg virkelig paa Embeds-Gierningen, som vel stundom faldt mig tung, men altid snart let igien og aldrig lettere end under de graa Haar, og vel kan det først hisset blive klart, baade for mig selv og mine Tilhørere, *hvorvidt* jeg udførte mit Forsæt kun paa Vorherres *Jesu Christi* eget Ord at udkaste Garnet, og *hvorvidt* jeg virkelig havde Kald af Herren til at fange Mennesker levende, men noget kan og maa jeg dog vide derom, efter saamange Aars Erfaring, og hvad jeg veed, er for det første at det fra Begyndelsen kun stod meget dunkelt for mig, hvad det egentlig er og kan være under Herrens kun aandelige og usynlige Nærværelse, at udkaste Garnet, og at siden det klarede sig for mig, at det er paa Herrens egen Munds Ord *til os* ved den hellige Daab og den hellige Nadver, vi skal udkaste Garnet, paa dette hans eget Ord vi skal grunde baade vor egen og hele Menighedens Tro, siden den Tid er jeg daglig blevet fastere i den Tro, at min Prædiken skal staae og falde med hans Ord, som selv er *Ordet* fra Begyndelsen, er hos Gud og er Gud og blev Kiød for at boe iblandt os med den Eenbaarnes Herlighed, fuld af Naade og Sandhed.

Men hvad derimod den Forudsætning angaaer, at jeg ved min Indvielse til Prædike-Embedet havde modtaget det samme Kald af Herren selv, som Simon Peder til at fange Mennesker levende, da fandt jeg i Tidens Løb, at det var en Forudsætning paa fri Haand, som jeg maatte tage mig vel i Agt for at beraabe mig paa, især da Erfaringen immer klarere oplyste mig om, at den Forudsætning trængde til megen Indskrænkning og til mange nærmere Bestemmelser for at være velgrundet, thi det blev mig bestandig klarere, at hverken Tid eller Rum kan indskrænke ham, som har al Magt i Himlen og paa Jorden, saa enhver som han virkelig kalder til *Simon Peders* Gierning, ham giver han ogsaa Kraften, Lykken og Velsignelsen til at udføre Embeds-Gierningen ligesaa godt og ligesaa stort som han«.

(s. 125f). Grundtvig siger lige ud, at forudsætningen for den rette

varetagelse af præsteembedet er, at prædikanten – ordineret eller ikke-ordineret – forkynder ud fra dåbs- og nadverordene. Baggrunden er problemet om Jens Larsens mulige ordination (sst., s. 127, note 2). Selv om Grundtvig her i 1856 knytter sin egen kaldelse med Herrens ord til Peter sammen med sin officielle ordination 29. maj, kan oplevelsen af hans særlige kaldelse 31. maj 1811 indirekte have gjort ham mere positivt stemt for Jens Larsens ønske, jf. prædikenen i 1837 (se ovenfor, s. 42).

I 1857 (fasc. 48) peger Grundtvig på, at ordets tjener ikke uden videre kan tilegne sig Herrens løfte til Peter. Det kommer an på, hvad man forstår ved udtrykket »på dit ord«; såfremt *ordet* forstås som sakramentordene, gælder Herrens løfte. I 1858 (fasc. 49) føres det samme synspunkt frem, og samtidig gøres der op med den måske kierkegaardske tanke om den ubetingede efterfølgelse med henvisning til, at selv disciplene flygtede til sidst, men »herefter blev de fyldt af den Helligaand«. I 1859 (fasc. 50) går Grundtvig kraftigt imod dem, der mener, at Peters »fiskedræt« på pinsedagen var katastrofal for kirken, fordi de 3000 »slet ikke var indøvede i Christendommen« (jf. Kierkegaard); men Herren kom for at frelse det fortabte, og de 3000 svarede på forsagelsens og trosbekendelsens spørgsmål, og det er tilstrækkeligt. I 1860 (fasc. 51) henvises der atter til sakramentordene i en dybsindig prædiken.

I 1861 (SP I, s. 18ff) genoptages skriftstedet om hungeren efter Guds ord hos Amos (8,11-12) og dermed hele perspektivet fra prædikenen i 1822 (se ovenfor, s. 20ff), der efter al sandsynlighed erindres af Grundtvig, men nu med den vigtige tilføjelse, at efter at sakramentordene er blevet gjort gældende, vil ingen gå forgæves. I 1862 (fasc. 53) henvises til det samme skriftord. I 1863 (SP I, s. 261ff) mindes Grundtvig tydeligvis sit tidlige møde med beretningen om Peters fiskedræt: »Kristne Venner Jeg husker det godt endnu, hvordan jeg var til Mode for et halvt Aarhundrede siden ved at prædike over Dagens Evangelium og stirre vist paa de første Ord: Folket stimlede sammen om Jesus for at høre *Guds Ord*« (s. 261). Han mindes dog ikke 1811-oplevelsen, men den daværende åndelige tilstand i København; han undrede sig dengang over, at der nogensinde skulle opstå hunger efter Guds ord i det vantro folk (Amos 8,11-12). Selv om han går i sit 80. år, ser han dog omsider hungeren blive kendelig (s. 263f). I 1864

(fasc. 55) kritiserer han dem, der har lagt ensidig vægt på »Indstiftelsens Ord med Haandspaalæggelse«, dvs. ordinationen, og peger i stedet på Åndens indvielse i og med sakramentordene. I 1865 mangler prædikenerne 1.-5. søndag efter trinitatis (fasc. 56); Grundtvig var syg i denne periode. I 1866 (SP I, s. 590ff) er temaet nok engang: »*Frygt ikke! herefter skal du fange Mennesker levende!*«, og Grundtvig gør opmærksom på sin mangeårige kamp for at få ordet »levende« med i dette skriftord. Under sindssygdommen i 1867 prædiker Grundtvig ikke på 5. søndag efter trinitatis. I 1868 (SP II, s. 113ff) prædiker Grundtvig over Peter og Paulus; Peter blev af paven gjort til garant for et embedstyranni, og Paulus blev af protestanterne brugt til at cementere et tilsvarende skrift-tyranni, mens det dog var Herrens mundtlige kaldelse af både Peter og Paulus, der var afgørende, ligesom sakramentordene blev det for Grundtvig. Prædikenerne 1869-72 (fasc. 60 og SP II, s. 308f, 417ff og 491f) er matte gentagelser og bringer intet nyt ind i denne sammenhæng.

Forkortelser

- PS I-X = N. F. S. Grundtvigs Poetiske Skrifter I-X (1880ff).
 BPr = Bibelske Prædikener efter Tidens Tarv og Lejlighed ved N. F. S. Grundtvig. Anden Udgave (1883).
 GP 1-12 = N. F. S. Grundtvigs prædikener 1822-26 og 1832-39, bind 1-12 (1983-86).
 VP = N. F. S. Grundtvigs Vartovs-Prædikener 1839-60. Ved Holger Begtrup (1924).
 Konfrontation= Konfrontation. Grundtvigs prædikener i kirkeåret 1854-55 ... ved P. G. Lindhardt (1974).
 Regeneration= Regeneration. Grundtvigs prædikener i kirkeåret 1855-56. Ved P. G. Lindhardt (1977).
 SP I-II = N. F. S. Grundtvigs Sidste Prædikener. I Vartov Kirke 1861-72 I-II ved C. J. Brandt (1880).
 GSV I-V = Grundtvigs Sang-Værk I-V (1944-64).
 DS = Den danske Salmebog 1953.
 FLN = Flemming Lundgreen-Nielsen: Det handlende ord. N. F. S. Grundtvigs digtning, litteraturkritik og poetik (1980).